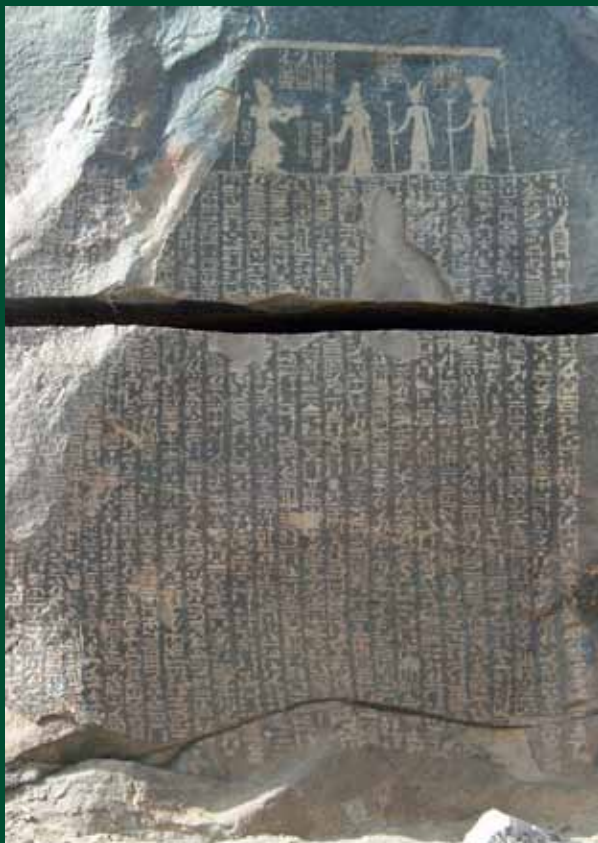

Woodbrookers Cahier

4

Woodbrookers van toen

In een nieuwe rubriek aandacht voor de econoom Ed. van Cleeff (1899-1972), spraakmakend in het Barchem van de jaren dertig en na de oorlog betrokken bij het Centraal Planbureau.

Jozef en zijn broers

De romancyclus van Thomas Mann herlezen naar het oude Egypte, met onverwachte actualiteit van koningen, priesters en profeten.

Nieuwe cursussen

Het nieuwe programma, met onder andere vier zomerweken en een cursus over Janusz Korczak

INHOUD

Van de redactie	Ter Zake	1
Woodbrookers van toen	Bruggenbouwer Ed. van Cleeff	2
Document	Priester en profeet staan altijd weer tegenover elkaar	6
Document	Van herdersjongen tot politiek strateeg	13
Nieuw programma 2011	Muziekweek voor strijkers en pianisten	20
	Zomeracademie filosofie	21
	Zomeracademie muziek	22
	Vakantieweek	23
	Janusz Korczak	24
	Hermes herboren	25
Lezen	Aanwinsten bibliotheek	28
Colofon		

Ter Zake

TUSSEN DEZE EDITIE van het Woodbrookers Cahier en de vorige ligt precies een jaar. Als tijdschrift dat met de vermelding ‘halfjaarlijkse uitgave’ verschijnt, zijn wij de lezer een verklaring verschuldigd. Die ligt niet in een gebrek aan ideeën, kopij of schrijfbereidheid van de redactie en andere auteurs. Echter ook het Woodbrookerswerk moet de gevolgen van de economische teruggang ondervinden. Vorig jaar werd daarom tot een aantal bezuinigingen besloten. Daaronder het besluit om één in plaats van twee keer uit te komen met het Woodbrookers Cahier. De redactie liet zich echter niet weerhouden van het ontwikkelen van ideeën en het doen van onderzoek. Zo ligt er inmiddels een aantal artikelen klaar over de rol van ‘Barchem’ in de totstandkoming van de naoorlogse overlegeconomie.

Als voorproefje treft u in deze editie een artikel aan over Ed. van Cleeff, prominent deelnemer van de zakencursussen in de jaren dertig en wegbereider van de planningsgedachte in onorthodoxe (dat wil zeggen niet-marxistische) zin.

In het eerste document van dit Cahier staat Dostojevski’s Legende van de Groot-Inquisiteur centraal. De daarin gethematiseerde spanning tussen de oudtestamentische figuren van priester en profeet plaatst Wouter Lookman in de context van het nationaal-socialisme en het verzet daartegen van Arnold Schönberg, Sigmund Freud en Dietrich Bonhoeffer. Arris Kramer tekende voor het tweede document. Hij bespreekt de romancyclus Joseph und seine Brüder van Thomas Mann, licht hieruit de parallellen met Egyptische sagen en verhalen en laat zien hoe de schrijver die verbindt met kritiek op het antisemitisme van de nazi’s.

Ook in deze editie roept de poëzie tot ons. Froukje Giltay en Greet Niederländer lieten zich tijdens cursuswerk in Barchem inspireren tot prachtige gedichten. Zij vormen daarmee ook een mooie opmaat voor het nieuwe cursusprogramma in het Woodbrookershuis dat tevens onderdeel vormt van dit Cahier.

Gerlof van Rheenen

Wie?

Kijk in de krant en zie –
Vandaag is men verdrietig om de dood,
niet meer bedroefd.

Vandaag vraagt men elkaar
Is alles goed en niet meer
hoe het gaat.

Vandaag kust men drie keer
al weet men nauwelijks
wie die ander is.

En hoor, bij Albert Heyn wordt iedere
klant een fijne dag gewenst en zonder
onderscheid moet iedereen dat incasseren.

Mevrouw de W., ook zij staat in de rij.
Zij heeft zo juist een slecht bericht gekregen,
ze is ongeneeslijk ziek.

Meneer van S., die staat er ook,
-met moeite even uit zijn huis gegaan-
hij moet toch eten, ook in rouw...

En dan de zaterdag, de tekst wordt
keurig aangepast, wij dienen dan
een heel fijn weekend te verwachten!

Ik zeg ach kind zet toch een bandje aan
en denk wie durft hiermee te stoppen?

Froukje Giltay

Bruggenbouwer Ed. van Cleeff

Ed. van Cleeff: ... op de bres voor planning...

Een brugfunctie tussen voor en na de oorlog werd kenmerkend en vruchtbaar vervuld door de veelzijdige econoom Ed. van Cleeff (1899-1972) die uitmuntte in het scherp aanvoelen van het tijdsgewricht, dingen op gang brengend die op dat moment nodig waren.

Van Cleeff was een multidisciplinair man, van jongs af aan door zijn twee studies: scheikunde in Delft en economie in Rotterdam. Hij was van joodse afkomst en voelde zich al vroeg thuis bij het religieus-socialisme van de Woodbrookers. Als lid van de Amsterdamsche Maatschappij voor Jongemannen vormde Van Cleeff met twee anderen in 1928 de spil van een AMVJ-vredesgroep. Hij schreef regelmatig artikelen voor De Stuwung, een blad van AMVJ-directeur Eijkman, onder meer over de ontwikkelingen in Duitsland.

Op het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), waar Van Cleeff na zijn studie werkte, ontmoette hij als collega de econoom en latere Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen. Het zijn

de jaren dertig, waarin hij regelmatig aan de zakencursus in Barchem deelnam. In 1939 trad Van Cleeff toe tot de Hoge Raad van Arbeid. Deze werd in 1919 ingesteld als platform voor werkgevers en werknemers met daarnaast - net als later bij de Sociaal Economische Raad (SER) - regeringsvertegenwoordigers en onafhankelijke deskundigen. In datzelfde jaar 1939 publiceerde Van Cleeff zijn bekendste studie waar wij apart aandacht aan besteden: Sociaal-economische Ordening - een ideologisch-sociologische beschouwing van religieus standpunt, met een inleidend woord van J. Tinbergen.

Deze collega's-vrienden, die in 1945 het Centraal Planbureau (CPB) zouden oprichten, waren in tal van opzichten geestverwanten. Zo keerden zij zich al in de jaren dertig tegen ongeremde schaalvergroting in het bedrijfsleven en zagen zij de manager als een adequate buffer tussen ondernemer en arbeider. En zij wilden planning in het economisch leven. Beiden hebben dan ook aan conferenties in Barchem en Bentveld deelgenomen. Tinbergen heeft Van Cleeff in 1987 aldus getypeerd: 'Een man met bijzonder veel invloed, maar de wijze waarop hij die invloed uitoefende, maakte hem ook tot een bijzonder fijn mens. Hij heeft in zijn CPB-tijd ook herhaaldelijk zeer waardevolle nieuwe gedachten aangedragen.'

De overgang van CBS naar CPB was vloeiend. Van Cleeff heeft erop gewezen dat 'planningwerk' al op het CBS door Tinbergen en zijn medewerkers werd verricht. Binnen een half jaar nadat het Planbureau in 1945 was ingesteld, slaagde men erin een centraal economisch plan aan de regering aan te bieden. Overigens is in de loop der jaren, vanwege associaties met een communistische planeconomie, het begrip plan verlaten. Voor buitenlands gebruik worden in de Engelse vertaling de woorden plan en planning vermeden. Een herdenkingsboek in 1995 heeft als titel Van planning naar scanning.

Terug nu naar de Ed. van Cleeff als nauw betrokkene bij Barchem. Hij deelde met tal van Woodbrookers enkele typerende kenmerken. Om te beginnen een ondogmatische houding in godsdienstig, economisch en politiek opzicht. Godsdienstig

was hij vrijzinnig-protestant, remonstrant (Tinbergen was dat ook) en evenals zijn andere collega-vriend dr. H.M. de Lange na de oorlog lid van de Sociale Commissie van de Remonstrantse Broederschap. Net als beide collega's voelde Van Cleeff zich geen man van de 'Doorbraak', de direct naoorlogse beweging die, gekant tegen de verzuiling, christenen wilde activeren in algemene organisaties. Dat was ook niet te verwachten van iemand die als twintiger lid was geweest van de 'algemene' AMVJ en van de Woodbrookers die immers hun identiteit ontleenden aan het doorbreken en overbruggen van alle zuilen.

Wending

In economisch-politiek opzicht was er de kritische omgang met het marxisme, in onderscheiding van alle vroegere en latere doctrinaren. Trouwens: de zakencursus was een praktisch verweer tegen iedere gedachte aan klassenstrijd. Hoewel er in de jaren dertig nog een scherpe tegenstelling was tussen werkgevers en werknemers, werkten in Barchem (links-)liberale ondernemers en (religieus-)socialistische functionarissen als theologen en andere wetenschappers broederlijk samen. En was de groot-industrieel en schrijver Walther Rathenau, aan wie Ed. van Cleeff zoals zoveel anderen in die jaren inspiratie ontleende, niet een links-liberaal met een hang naar economische ordening en planning? Door deze brede oriëntatie kon Van Cleeff op het Planbureau als een generalist opereren, onderwerpen aansnijdend die later op de weg zouden liggen van de verzelfstandigde culturele en ruimtelijke-milieukundige planbureaus. Zo houdt bijvoorbeeld zijn interesse in de bevolkingsontwikkeling en het vak demografie nauw verband met zijn betrokkenheid bij ruimtelijke- en milieuvragen. Zonder zijn discipline als econoom te verwaarlozen (publicaties op dit gebied getuigen ervan), zal zijn andere specialisatie, die van scheikundige, hebben meegewerkt aan zijn belangstelling voor omgevingsonderwerpen. Beide reiken naar de sociologie, waarin Van Cleeff op het Planbureau gangmaker was met

Tinbergen, Fred. L. Polak en H.M. de Lange (de laatste, te jong voor Barchem in de jaren dertig, zou in 1954 voorzitter van de Arbeidersgemeenschap Bentveld worden, maar dit terzijde). In mei 1946 schrijft Van Cleeff in het maandblad *Wending* aan de hand van de ervaringen in Duitsland en Rusland dat niet elke planhuishouding aanvaardbaar is. Toch kiest hij voor 'een bewust planmatig werkende, d.i. collectief vooruitziende organische gemeenschap van zich op de christelijke normen baserende economische subjecten'. Deze nationaal-economische werkgemeenschap moet gezamenlijk plannen opstellen en uitvoeren die in overeenstemming zijn met de bedoelde normen, aldus Van Cleeff en hij vervolgt: 'Zo moet de gemeenschap onzer ondernemingen, verenigd in bedrijfstakgewijze organisaties en geleid resp. gecontroleerd door de overheid, zich richten op de bevrediging onzer economische behoeften.' Van Cleeff onderscheidt deze ordening van een 'straf-georganiseerde oorlogseconomie' die de bezetters Nederland trachtten op te dringen'. In de naoorlogse situatie, waarin volgens Van Cleeff het liberale marktdenken op de terugtocht is, ziet hij het volgende patroon van ordening: het bedrijfsleven en de diverse ambtelijke organen (de ministeries bijvoorbeeld) zullen plannen opstellen voor hun toekomstige politiek, daarbij uitgaande van richtlijnen, door de regering te geven. Die detailplannen zullen dan door het als adviesorgaan gedachte Centraal Planbureau worden gecoördineerd tot één centraal plan, dat dan, als de regering het advies aanvaardt, verder als richtsnoer geldt voor allen die richting geven aan het economisch proces en aan de onderdelen daarvan. Hiermee wordt ook aan het euvel van de 'deelplannen', waar hij in zijn boek al zo zwaar aan tilde, weggenomen.

Via de coördinatie van het Centraal Planbureau kan worden geraamd/vastgesteld hoe groot het nationaal inkomen zal zijn en hoe dit verdeeld kan en moet worden over particuliere consumptie, overheidsuitgaven, uitbreiding van de industrie en andere bedrijfstakken, wederopbouw en voorraadvorming. Het centraal plan geeft tevens normen voor in- en uitvoer en voor

de financieringspolitiek.

Tegenover de Russische vijfjarenplannen houdt Van Cleeff staande dat zijn pleidooi veel minder centralisatie inhoudt en evenmin onderhorig is aan een bepaalde ideologie, zoals in de Sowjet-Unie de communistische, een ideologie waar hij de genoemde christelijke normen kennelijk niet toe rekent.

Ed. van Cleeff signaleert in Wending van juli/augustus 1950 'met enige overdrijving' een ontwikkeling naar vrije economie voor de ondernemers en geleide economie voor de arbeiders. Hier: fundering van de industrialisatie op het particulier initiatief, liberalisatie van de buitenlandse handel etc. Daar: beheersing van loonhoogte en reëel arbeidersinkomen, uitbreiding sociale wetgeving. Hier: accepteren van winststreven, vrijheid, concurrentie. Daar: wil tot sociale zekerheid, sociale rechtvaardigheid, sociale rust. Dat moet homogener worden en daarin heeft ook de kerk een taak, aldus Van Cleeff, met een verwijzing naar de oprichtingsassemblee van de Wereldraad van Kerken in 1948 te Amsterdam. Daaruit stamt het begrip responsible society, dat wil zeggen een maatschappij, een economisch bestel waar het sociaal verantwoordelijkheidsbesef van alle individuen die een plaats bekleden op sociaal, economisch en politiek gebied het centrale beginsel is. Daarvoor is meer gezamenlijk optreden van de kerken nodig, zo schrijft Van Cleeff.

Milieupionier

Een andere kant van onze hoofdpersoon. Ed. van Cleeff kan ronduit een pionier op milieugebied worden genoemd. Al in 1952 maakt hij zich grote zorgen over de aantasting van het landschap en stelt hij een compensatieregeling voor om natuurvernielers geldelijk te belasten. Pas in de jaren negentig wordt met het 'Groenfonds' dit doel bereikt. In 1958 is hij na een excursie naar Rotterdam en omstreken ontdaan over wat de haven- en industrieplanners daar aanrichten. Het is de tijd dat het natuurgebied De Beer wordt opgeofferd. Van Cleeff rept in een interne notitie van 'demonie van de expansie', waardoor de

leefbaarheid van stad en ommeland in het gedrang komt.

In juli 1961 schrijft Van Cleeff over planologie in Wending, met daarin een oproep om matiging te betrachten met beslag te leggen op de schaarse ruimte. Al eerder, in 1957, had Van Cleeff samen met H.M. de Lange en P. Smits een stuk over kerk en verstedelijking gepubliceerd in het tijdschrift Sociologisch Bulletin. En in 1950 - en ook hier ligt een verbinding met een komende beschouwing over de wijkgedachte - had Van Cleeff een bijdrage geleverd aan Wending (de naoorlogse oecumenische voortzetting van het vrijzinnige Woodbrookersorgaan Het Kouter), dat een speciaal nummer had gewijd aan onderwerpen rond het thema 'gemeentebouw'.

Tot slot: als veteraan van het Planbureau houdt Van Cleeff zich medio 1967 nog bezig met de follow-up van de Tweede Nota ruimtelijke ordening van de regering. Hierbij bepleit hij een regionalisering van het ruimtelijk beleid op basis van nieuw te verzamelen statistisch materiaal. De cirkel die met het CBS begon is gesloten.

Wouter Lookman

Icara

gevlogen heb ik
tot dicht bij het stralend licht
van weten

mijzelf te boven gekomen
zag ik
mijn ploegend zwoegen
de domme schapen
van mijn falen
vergeefs verdrongen
door de waakhond
van mijn wil
zag ik
mijn hulpeloos gehengel
naar de schatten
in de diepzee
van mijn ziel

even mijzelf ontstegen
bevlogen het geluk
ervarend dat overgave is
zag ik mijzelf
geen engel nog
gedoemd opnieuw te dalen
en te vervallen
in mijn oude
aard

*Greet Niederländer
Barchem, juni 2010*

*naar Pieter Bruegel de Oude:
'De val van Icarus'*

Priester en profeet staan altijd weer tegenover elkaar

‘Wij maken een einde aan een dwaalweg van de mensheid. De stenen tafelen van de berg Sinaï hebben hun geldigheid verloren. Het geweten is een joodse uitvinding. Het is als een besnijdenis (verminking, besnoeiing) van het menselijk wezen.’ ‘Op de plaats van de oude morele, culturele en politieke instanties moet een in het absolute opgedreven en in een totalitaire heerschappij verwerkelijkt idee van de volksgemeenschap treden.’

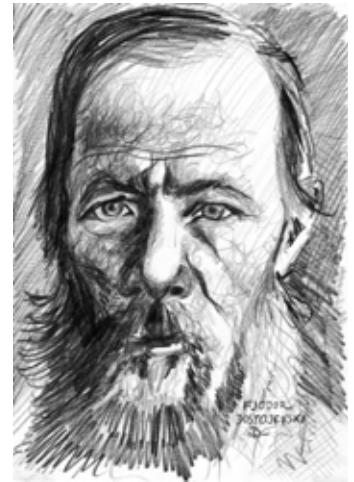
Zelden is van Adolf Hitler het waarom en het hoe van het nationaal-socialisme scherper en bondiger verwoord gezien dan bij Hermann Rauschning, een publicist die zijn ‘Gespräche mit Hitler’ in 1939 met een boek onder die titel naar buiten bracht. Omdat de Führer en zijn nazi’s zo exact de daad bij dit woord voegden, is er alle reden ook na zeventig jaar naar enige context van deze uitspraak te zoeken, overigens buiten de nazi-ideologie, en vervolgens drie uitingen van verzet te memoreren. Voor de context nu alvast het volgende citaat van de van origine Duits-joodse historicus Fritz Stern: ‘Er is geen reden te veronderstellen dat Hitler ooit Dostojevski’s parabel van de groot-inquisiteur heeft gelezen – of ervan gehoord had –, maar intuïtief voelde hij dat de mensen zich gewonnen geven aan het vooruitzicht van wonder, mysterie en gezag.’

Dat blijkt uit nog een citaat van Hitler: ‘De massa houdt meer van een gebieder dan van een smekeling, en voelt zich innerlijk beter voldaan door een leer die geen andere naast zich duldt, dan door de toekenning van liberalistische vrijheden waarmee ze doorgaans weinig kan beginnen, zodat ze zich al gauw in de steek gelaten voelt.’

Voor kritiek en verzet hier-tegen kiezen wij drie uitingen uit de twaalf jaar dat het beoogde duizendjarig nazi-rijk heeft geduurd: een uit het begin, een uit het midden en een uit het einde. Het begin wordt gemarkeerd door de opera Moses und Aron van Arnold Schönberg (1933), het midden door het boek Der Mann Moses und die monotheistische Religion (1939) van Sigmund Freud en het einde door teksten uit 1944 van Dietrich Bonhoeffer die later in de bundel Widerstand und Ergebung zijn gepubliceerd. Het zal blijken dat de spanning tussen priester en profeet, die al in het oude Israël speelde, ook in de context en kritiek rond het nationaal-socialisme aanwezig is.

De eeuwige opperpriester

Eerst de Legende van de Groot-Inquisiteur uit De Gebroeders Karamazow, de roman die Dostojevski in 1881 publiceerde. In de parabel, verteld door Iwan aan Aljosja, treedt de priesterpar-excellence op, namelijk het jezuïeten-hoofd van de kerkelijke rechtbank die toeziet op de rechte leer, de Inquisitie in het Sevilla van de zestiende eeuw. De naamloze, negentigjarige grijsaard wordt – nog volop in functie – geconfronteerd met Jezus die op aarde is teruggekeerd, niet als glorieuze wereldheerser volgens de geloofsleer, maar menselijk-vriendelijk en weldoende als in de dagen van zijn eerste rondwandeling. De groot-inquisiteur kan dat als hoge vertegenwoordiger van de gevestigde roomse kerk niet over zijn kant laten gaan. Hij zet Jezus in het gevang om hem de volgende dag op de brand-

Dostojevski...groot-inquisiteur spreekt ook vandaag nog...

stapel te brengen. Zo gaat de Inquisitie nu eenmaal om met kettters en Jezus is een ketter. De kardinaal-groot-inquisiteur, die 's nachts een heimelijk bezoek brengt aan Jezus in zijn cel, verwijt de teruggekomenen dat hij de parochianen in verwarring brengt met zijn op vrijheid en individuele gewetensvolle levenswandel gerichte persoonlijkheid. Vrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid zijn immers door de kerk van de brede lagen van de bevolking afgenomen. De kerk werkt plaatsvervangend en lijdt daar ook onder in zijn functionarissen, opdat de massa's hun dagelijks leven met al zijn lusten en lasten zouden kunnen leven. De groot-inquisiteur zegt dat de kerk wél brood levert, terwijl Jezus, in de woestijn verzocht, weigerde van stenen brood te maken, dat theatraal spektakel en macht bij haar in goede handen zijn, terwijl Jezus in diezelfde woestijn ook had afgezien van elk wonder en iedere machtsaanspraak die hem als verzoeken werden aangeboden.

Jezus mikte op vrijheid, voor zichzelf, en op vrijwilligheid van zijn volgelingen, die slechts aangesproken zouden worden door de boodschap van gerechtigheid en heil. Kortom, de kerk kan Jezus helemaal niet meer gebruiken en dus verzoekt de groot-inquisiteur hem snel te vertrekken en echt nooit meer terug te komen in deze, zijn oorspronkelijke gedaante.

Aan het eind van zijn monoloog spreekt de groot-inquisiteur: 'Wij die de zonden (van de duizend miljoenen kerkleden) op ons genomen hebben om hen gelukkig te maken, wij zullen voor u gaan staan en zeggen: "Spreek een oordeel uit over ons, als u dat kunt en durft..."'

Jezus blijft zwijgen, zoals hij heeft gezwegen tijdens het lange requisitoir dat tegen hem werd gericht, 'een zwijgen dat de groot-inquisiteur meer beklemmt dan welke bittere, verschrikkelijke reactie ook'. Maar plotseling naderde hij de oude man en gaf hem zacht een kus op zijn bloedeloze, negentigjarige mond. Dat was het enige antwoord. De oude schrikt op, er trilt iets in de hoeken van zijn mond; hij gaat naar de deur, opent deze en zegt tegen Jezus: 'Ga heen en kom nooit terug... nooit meer... nooit... nooit.' De kus brandt in zijn hart, maar de grijs-

Verschil tussen ideologie en religie te relativeren

Het verschil tussen tot religie gemaakte maatschappelijk-politieke ideologie met al zijn 'cultische' elementen voor de brede lagen van de bevolking en 'godsdienstige religie' valt via de Legende van de Groot-Inquisiteur te relativeren.

Een sterke relativering is ook te vinden bij de Zwitserse protestantse theoloog Karl Barth, die in een op 5 december 1936 gehouden vergadering van predikanten in Zürich zei: 'De kerk kan niet anders dan in het nationaal-socialisme een nieuwe Islam zien, de Duitse mythe als een andere Allah en Hitler als een nieuwe Mohammed. Dat wil zeggen: er is maar één uitverkoren volk, dat de aardse God is, en de leider is zijn profeet'. . (Geciteerd uit 'Het fascisme en de nieuwe vrijheid' van Jacques de Kadt, die zich baseert op twee krantenartikelen in Nederland van december 1936, namelijk Het Volk en de Nieuwe Rotterdamse Courant).

aard blijft bij zijn overtuiging, aldus Iwan Karamazow alias Dostojevski in zijn verhaal.

De centrale observatie van de vertelling is dat de mensen de vrijheid niet aankunnen. Ze willen gezag, idolen, betovering en spektakel, alleen om de pijn van de vrijheid maar niet te hoeven voelen. De kerk, met ontferming bewogen, wil de brede lagen van de bevolking hiermee tegemoet komen, in de priesterlijke traditie. Jezus, een profetische figuur, in zijn dagen botsend met de priesters, hoort de groot-inquisiteur zwijgend aan en zijn afscheidskus voor deze opperpriester is eveneens vol van ontferming met een kerk die zo handelt, een priesterlijke geste kan men zeggen. Op de vraag hoeveel water men bij de wijn kan doen geeft ook Jezus in deze vertelling geen uitsluitel.

Commentaren

Het laat zich verstaan dat de toepassing en becommentariëring van het verhaal legio pennen in beweging heeft gebracht. Buiten de hier gepresenteerde context van het nationaal-soci-

alisme vallen te noemen iedere autoritaire staatsinrichting en maatschappijordening gericht op brood en spelen, alsook elke strak georganiseerde religie, of het nu om de cultus of de leer gaat, christelijk of niet-christelijk.

Representatief is het commentaar van de vooroorlogse Russische dissident Nikolas Berdjajew, die in Parijs zijn boeken schreef over het 'persoonlijkheidsbewustzijn'. Niet alleen zag Berdjajew de geest van de groot-inquisiteur aanwezig in het communisme, maar overal waar de absolute waarde van de menselijke persoon en de gewetensvrijheid wordt verloochend, ook als het gaat om een autoritair gedirigeerde welvaartsstaat die mikt op 'makke schapen'.

Echter ook directer heeft deze thematiek denkers beziggehouden, zoals blijkt uit een dagboeknotitie van de hervormde theoloog K.H. Miskotte uit juli 1929: 'Uit de Reformatie komt ook het waarachtige probleem der aristocratie op. Luther bekende zelf, in zijn latere jaren, als hij nòg eens geroepen werd de Reformatie ter hand te nemen, de massa onder de paus zou laten. Het probleem der kwaliteitsverschillen komt bij Rome niet op. Het Protestantisme is niet goed toegerust voor het probleem van de massa en God' – waarbij Miskotte verwijst naar Kierkegaards leer van de enkeling.

Dostojevski zou evenwel Dostojevski niet zijn als de probleemstelling niet gecompliceerd was. Om te beginnen kan bij Jezus ook een priesterlijke houding van ontferming – sprekend uit zijn slotgebaar – worden opgemerkt. Zoals er omgekeerd ook priesters zijn die profeet worden, in het Oude Testament bijvoorbeeld Ezechiël. Wie in de vertelling uit de roman de meest barmhartige is, Jezus of de groot-inquisiteur, wordt eigenlijk door de auteur opengelaten. Het is immers zo dat in de werkelijkheid de keuze ook niet ligt tussen zulke extremen als op het eerste gezicht door Dostojevski worden aangedragen. In de precare menging, die leidt tot zelfonderzoek, ligt misschien ook wel de zin van deze gelijkenis. Toch blijft de oudjoodse notie van kracht dat de Tora er is voor volwassen mensen en niet voor onmondige, klein gehouden, kinderen. En de uitda-

ging voor de kerk blijft onverkort, in de formulering van de remonstrantse theoloog G.J. Heering: 'Een kerk die in zichzelf besloten blijft kan priesters en theologen kweken, maar een kerk die open vensters heeft naar het komende rijk van God, zal de profeten en profetische krachten in het leven roepen, waarop de benarde wereld wacht. Een kerk die in dit belangrijke opzicht in gebreke blijft, een kerk waarin het profetisme uitsterft, pleegt verraad aan het Godsrijk en pleegt ook verraad aan het heil van het volk. De taak van de kerk ligt dus op het appellerende, profetische vlak', aldus Heering.

Mozes en de profeten

Na de opperpriester in zijn strijd met Jezus-de-profeet gaat het verzet tegen het nationaal-socialisme nu draaien om Mozes en de profeten, waarvan drie uit de twintigste eeuw.

Ook in Schönbergs opera Moses und Aron staat in deze volgorde de profeet tegenover de priester, ongeacht of het om een conflict binnen één mens of tussen twee personen of typen gaat. Schönberg – een (tijdelijk) protestant geworden – jood uit Wenen, wordt door het opkomende nationaal-socialisme gedrongen in de rol van profeet, door zijn afkomst en als avant-gardistisch componist met 'Entartete Kunst'. Hij identificeert zich met Mozes, de ongemakkelijke, 'zwaar van tong', die – uniek in de operageschiedenis – als hoofdrolspeler niet zingt maar spreekt. En wat spreekt hij uit? Het besef dat het geloof een strikt geestelijke zaak is en op geen wijze mag worden veruiterlijkt. Alleen de geest beroert de geest, meteen al in de aanhef waarin Mozes met zijn Sprechgesang de toon zet: 'Enige, eeuwige, alomtegenwoordige, onzichtbare en onvoorstelbare God.' Hiermee komt hij in conflict met zijn volk en in de eerste plaats met zijn broer Aäron. Deze veel meer priesterlijke figuur zingt wel, krijgt zelfs strelende violen om zich heen in de weerbarstige muziek van de pionier Schönberg en draagt, althans in de opvoering van 1995 in Amsterdam, een rood pak met zwierige sjaal, dat frivoool afsteekt tegen Mozes, strak en streng in het zwart.

*Arnold Schönberg:
profeet van de twintigste
eeuw (naar Egon Schiele)*

Aäron is overeenkomstig het bijbelverhaal de bemiddelaar naar het volk. Als hij al Mozes' benadering (een beetje) kan volgen, beseft hij toch dat de Israëlieten de stoutmoedige vergeestelijking van zijn broer niet aankunnen. Bij Mozes' uitblijven bij het ontvangen van de Tien Woorden op de Sinaï laat Aäron een gouden stierkalfje gieten om toch iets tastbaars te hebben en een godje van eigen makelij (projectie?) want er moeten sieraden voor ingeleverd worden.

Schönberg volgt dit verhaal maar radicaliseert het nog door bijvoorbeeld alle wonderen, zoals de staf die in een slang verandert en terug, door Aäron te laten verrichten. Mozes ziet af van elk mirakel en volhardt in zijn hameren op het onzienlijke en onvoorstelbare, vaak sprekend door de tekst heen die Aäron zingt, waarmee Schönberg suggereert dat het ook om een innerlijk conflict kan gaan.

Behalve als een filosofisch-theologische probleemstelling kan *Moses und Aron* ook worden opgevat als een discours over schoonheid en waarheid in de kunst, in dit geval de muziek. Bestaat schoonheid alleen in verleidende welluidendheid of kan er ook schoonheid schuilen in de schrille tonen van de Weense modernist die Schönberg was, omdat hij zo zijn waar-

heid kon brengen? Want het gaat natuurlijk over verleiding, de hele opera door. Het is Schönbergs antwoord op de verleiding van het nationaal-socialisme met zijn spektakel en (op zijn best) wagneriaanse oriëntatie. Maar ook op de vervoerende muziek van Wagner zelf en van een Richard Strauss, waarmee Schönberg toch ook weer als componist in verbinding staat. Hoe

precair de ascetisch-puristische lijn van Schönbergs muziek is, blijkt uit zijn eigen jeugdwerken van rond 1900, die in de traditie van zowel Wagner als Brahms staan. Dat doet ook de muziek van Richard Strauss, die in 1905 zijn opera *Salome* componeerde. Een andere verleidster, Lulu, werd thema van de gelijknamige opera (1930) van Alban Berg, in veel opzichten een geestverwant van Schönberg. Over *Salome* is ooit door de kunstgeleerde Jacques Le Rider opgemerkt dat in deze verhoudingen van de eerste decennia van de twintigste eeuw zou passen dat het hoofd van de profeet Johannes de Doper, dat door *Salome* gevraagd wordt in ruil voor haar verleidende dans, eigenlijk de trekken van Arnold Schönberg zou moeten dragen. Het profetische is immers meer bedreigd en staat altijd sterker onder spanning dan het priesterlijke, dat gericht is op rust scheppen via het compromis.

De kracht van *Moses und Aron* schuilt erin dat het werk zich in taal en muziek tegelijk keert tegen de strekking van Hitlers citaat waarmee wij begonnen en dat het tegelijk zijn eigen mogelijkheid hiertoe als opera bediscussieert. Immers het woord dat een opera draagt, ook het goede woord, dreigt geïnfecteerd te worden door het misbruik van de nazi's. Dostojevski's thema wordt in de kern geraakt doordat Schönbergs opera benadrukt dat Mozes' godsbegrip authentiek is, maar in essentie niet onder woorden te brengen en alleen toegankelijk voor zeer weinigen. Zonder Aäron kan Gods doel,

*'Moses und Aron' in
Amsterdam*

de verspreiding en onderhouding van het verbond van God en mens, van trouw dus en 'ik zal er zijn', niet gerealiseerd worden, terwijl het door Aäron zijn zuiverheid verliest.

Freud en Mozes

Enkele jaren later buigt zich een andere twintigste-eeuwse joodse profeet, Sigmund Freud, ook uit Wenen afkomstig, zich over de figuur van Mozes. Ook Freud plaatst 'De man Mozes en de monotheïstische religie' tegenover het nationaal-socialisme, voor welke dreiging hij Wenen als woonplaats moest veruilen voor Londen. Hij is dan aan het eind van zijn leven en staat ook relativerender dan vroeger tegenover zijn in theorie en praktijk beleden atheïsme. De drijfveren van Mozes zijn nu bepalend en zelfs is er een verband met de psychoanalyse te vinden, waar Freud eerder niet wilde weten van een relatie tussen jodendom en psychoanalyse.

Mozes wordt net als bij Schönberg frontaal tegenover het nationaal-socialisme opgesteld. Zelfs probeert Freud het antisemitisme van de nazi's te ontcrachten door Mozes als een volbloed Egyptenaar voor te stellen die het monotheïsme van farao Echnaton op de Israëlieten probeerde over te planten. Het is een radicalisering van het bijbelse gegeven dat de Mozes uit het biezenkistje door de prinses naar het hof van de farao werd gebracht.

Belangrijker is wat Freud zelf schrijft in zijn in 1939 bij Allert de Lange in Amsterdam verschenen boek: 'Toen stonden er uit het midden van het volk, in een niet meer eindigende rij, mannen op (...) die zich gegrepen voelden door de grote en machtige traditie die allengs in het duister tot wasdom was gekomen. Het waren deze mannen, de profeten, die onvermoeibaar de oude mozaïsche leer verkondigden dat de godheid offers en ceremonieel afwijst en enkel geloof en een leven in waarheid en gerechtigheid eist (...). Het is eer genoeg voor het joodse volk dat het deze traditie kon behouden en mannen kon voortbrengen die haar een stem gaven, ook al was de aansporing

daartoe van buiten gekomen, van een grote vreemdeling.' Nogmaals, de kwestie of Mozes nu Egyptenaar van geboorte of van opvoeding was, is ondergeschikt. Wel bijbels is de notie 'Uit Egypte heb ik mijn zoon geroepen', of dat nu slaat op Mozes of later op Jezus.

Freud vestigt de aandacht vervolgens op het verbod om zich een beeld van God te maken. 'Als men dit gebod aanvaardde, moest het een diep ingrijpend effect hebben. Want het betekende een achterstelling van de zintuiglijke waarneming bij een abstract te noemen voorstelling, een triomf van de geest over de zinnen, strikt beschouwd een driftverzaking met haar psychologisch noodzakelijke gevolgen.'

Het jodendom heeft dus de pioniersfunctie ontwikkeld om God enkel en alleen in de geest te laten bestaan. Het alternatief van de zichtbaarheid en de tastbaarheid was altijd nabij: bij de godsdiensten rondom en toen het volk zelf bezweek voor het gouden kalf. Het genot om te zien en te tasten is ook een intens, bijna instinctief genot. Mensen zijn dol op wat zich aan hun zintuigen voordoet en dat wisten de nazi's drommels goed met hun theatrale encenseringen. Afstand doen van dit concreet waarneembare is voor de mens ontzettend moeilijk. Een direct beleefde bevrediging wordt dan vervangen door een volvoering die minder vitaal is, minder intens, maar waardevoller op de lange termijn.

Nochtans, om met de schrijver Mark Edmundson te spreken: 'De mensheid wenst die oude goden terug, wenst die heidense pracht, en in de spektakels van het fascisme krijgt de mensheid iets van het wonder, het mysterie en het gezag (beloofd door de groot-inquisiteur, WL) waar ze naar hunkert. Geen maatschappelijke ceremonie vormt een grotere tegenstelling tot de judaïsche en psychoanalytische innerlijkheid dan de massabijeenkomst, waar de toortsen flakkeren, de zoeklichten langs de hemel schuiven, de vaandels wapperen en klapperen in de wind en de leider de waarheid achter alle verschijnselen onthult.' Freud week af van de teksten in Exodus die verhalen over Mozes' woede en driftig optreden, door Mozes 'de vleesgewor-

den sublimatie' te noemen in de lijn van de verinnerlijking. Hij had rechtstreekse, instinctieve vormen van bevrediging opgeofferd aan de beschaafde en beschavende bevrediging van het geloof in één enkele, ongeziene godheid, aldus Freuds redering. Toch, zo gaat hij voort, moet Mozes hebben geleden onder de inspanning om te blijven geloven in een onzichtbare God terwijl er zoveel andere aanlokkelijke religieuze illusies beschikbaar waren. Maar ook: Mozes was iemand die meer innerlijke spanning, meer innerlijk conflict aankon dan anderen. Hij kon iets willen en tegelijkertijd niet willen, zowel begeerte voelen als het tegendeel ervan en die toestand lange tijd volhouden.

Freud oppert dat juist een tot grote hoogte opgevoerd vermogen om dit soort spanning vol te houden iemand tot 'een held van de beschaving' maakt. Ambivalentie die volledig is verwerkt, die het vlees net zozeer heeft doortrokken als het denken en de geest, daar gaat het voor Freud om in de beschaving. En in dit opzicht was Mozes heroïsch en heroïsch op een nieuwe manier. In De man Mozes en de monotheïstische religie betoogt Freud dat de mens onmetelijk veel rijker wordt als hij God in zijn geest opneemt. Het vermogen een onzichtbare God te verinnerlijken betekent een enorme vergroting van 's mensen vaardigheid in het abstraheren. Als ze kunnen vereren wat er niet is, kunnen ze ook nadenken over wat er niet is, of over wat hun wordt aangereikt in symbolische, niet direct gegeven vorm. Deze geestelijke arbeid van het monotheïsme maakt het de joden mogelijk zich te onderscheiden in wiskunde, in rechtsgeleerdheid, in natuurwetenschap en in literatuur – met andere woorden, in alle activiteiten waarbij het nodig is een abstract model van de ervaring te maken, in woorden, getallen of lijnen en met deze abstractie te werken om de natuur te kunnen beheersen of het leven op humane wijze te ordenen. En: iemand die een onzichtbare God in beschouwing kan nemen, zo oppert Freud, is veel beter in staat de onzichtbare maar wellicht allesbepalende dynamiek van het innerlijk leven serieus te nemen.

Bonhoeffer vóór de joden

Was Freud om en nabij de tachtig toen hij met zijn Mozesboek de uitdaging van het nationaal-socialisme aannam en Schönberg tussen de vijftig en zestig bij de voorbereiding van zijn Mozesopera, de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer was achtendertig toen hij in confrontatie met de nazi's tot zijn radicale uitspraken over religie kwam. Hadden de oudere twee nog – betrekkelijk – de tijd om hun verzet vorm en inhoud te geven, Bonhoeffer moest in een razend korte tijd veel van zijn traditioneel-lutherse opvattingen herzien, vooral omdat hij, oneerbiedig gezegd, in de 'snelkookpan' van de gevangenschap met dreigende executie was geraakt vanwege zijn betrokkenheid bij verzetsgroepen. Hij was geen jood, maar van hem is wel de bekende uitspraak dat alleen wie voor de joden schreeuwt gregoriaans mag zingen. Bonhoeffer bekende zich tot de profetische lijn en keerde zich af van het traditioneel luthers-priesterlijke. Had de strijd bare Nederlandse theoloog G. Horreüs de Haas het al niet tijdens de Eerste Wereldoorlog gehad over 'de vorsten die hun handen in onschuld wassen in het wijwater van de priesters.?'

Mede omdat hij het religieuze karakter van het nationaal-socialisme in de trant van de groot-inquisiteur doorzag, mikte Bonhoeffer op een religieloos christendom, voortbordurend op het jodendom en in de lijn van Dostojevski's Iwan Karamazov, Schönberg en Freud. Zijn toer was echter om deze noties in de kerk gelding te laten krijgen, en dat lukte toen al niet in de Bekenkende Kirche tegen Hitler, en zacht gezegd is dat nog steeds een opgave met een open einde voor de kerk als geheel. Bonhoeffer vertrekt bij de joodse Tenach (ons 'Oude Testament') en komt dan in zijn brieven uit de cel tot uitspraken als: 'God doet ons weten dat wij moeten leven als mensen die met het leven omgaan als zonder God. De God die met ons is, is de God die ons verlaat.' Want: 'De religieuze mens heeft God niet meer nodig als het automatisch antwoord op alle levensvragen.'

Tegenover de nadrukkelijke massale aanwezigheid van het

nationaal-socialisme, poneerde Bonhoeffer de ‘disciplina arcana’ om in een kleine kring van getrouwen en vertrouwden met de door hem opgeworpen vragen om te gaan.

Schönberg, Freud en Bonhoeffer kunnen ten slotte worden samengenomen in de volgende toespitsing die ons werd ingegeven door een betoog van Theo Witvliet. Hij signaleert dat God en mens verbonden zijn door oneindige afstand en nabijheid. De afstand ontstaat door de geëiste beeldloosheid en door de ervaring van Gods afwezigheid. Tegelijk is er sprake van Gods nabijheid want er kan van hem worden gesproken in menselijke termen. Deze dialectiek is volgens Witvliet typisch joods. In Exodus wordt Gods mond vereenzelvigd met die van zijn profeet Mozes, zoals de mond van Aäron die van Mozes wordt. In strikt functionele zin krijgt Mozes te horen: ‘Zie, ik stel je als god voor farao.’

Het verbod om van God een beeld te maken blijft intussen van kracht en wordt in en na het Nieuwe Testament doorbroken door de voorstelling dat God zichtbaar mens is geworden in Jezus (Christus). De kerk kon zich gemachtigd gaan voelen zelf over heil en verlossing te beschikken. De kerk als bemiddelaar van ‘goedkope genade’ door de monopoliepositie die men zich aanmatigde. Het oude Israël van Mozes en de profeten, met de pool van de oneindige afstand van God en mens, werd achterhaald door Gods menswording. De kerk als het nieuwe Israël. Bonhoeffer wees met een beroep op de oudjoodse profeten die ‘goedkope genade’ (zijn term) af en opteerde voor een ‘religieus geloof’ in de oude traditie. Een traditie die ook nu nog in het jodendom bestaat en die zijn karakteristieke flexibiliteit uitmaakt. Het samengaan van oneindige, beeldloze afstand en nabijheid wordt daar bewaard. ‘De rijkdom aan tegenstrijdigheden wordt niet ontkend maar omhelsd’, aldus Theo Witvliet in een betoog dat direct raakt aan de hier gepresenteerde twintigste-eeuwse profeten.

Wouter Lookman

Bronnen

De Legende van de Groot-Inquisiteur maakt in verschillende vertalingen deel uit van Dostoevski’s roman De Gebroeders Karamazow.

Over Moses und Aron van Arnold Schönberg is documentatie verschenen bij de opvoering in het Amsterdamse Muziektheater door De Nederlandse Opera onder Pierre Boulez (1995). Behalve de complete tekst in het Duits en het Nederlands onder meer een essay van Rob Riemen over ‘De Mozes van de twintigste eeuw’. De opvoering in Amsterdam is op cd verschenen. Ook in: George Steiner, Verval van het woord. Uitg. Athenaeum-Polak en Van Gennep, Amsterdam (1990). Een bespreking van de Amsterdamse opvoering in de bundel Het gebroken oor van Elmer Schönberger. Uitg. Meulenhoff (2005).

‘De man Mozes en de monotheïstische religie’ verscheen in de Nederlandse Freud-editie, deel 6, bij Boom Meppel/Amsterdam. Verder: Mark Edmundson, De dood van Sigmund Freud. Het vitale belang van Freud voor onze tijd. Uitg. Arbeiderspers (enkele samenvattingen in ons artikel zijn ontleend aan de pagina’s 208 t/m 211).

Vindplaatsen van Bonhoeffer liggen in de rijke aan hem gewijde literatuur. Het internationale Bonhoeffer genootschap zou hier hulp kunnen bieden.

Een combinatie in: Hans Dirk van Hoogstraten, Identiteit en antisemitisme. Wiersma’s identiteitsvraag belicht vanuit Freud en Bonhoeffer. Uit: *Analecta Bruxellensia* 13 (2008).

Verbanden ook in: Theo Witvliet, Het geheim van het lege midden. Over de identiteit van het westers christendom. Uitg. Meinema, Zoetermeer (2003).

G. Horreüs de Haas, De nieuwe maatschappij, Leeuwarden (1917)

Van herdersjongen tot politiek strateeg

Jozefromans van Thomas Mann nog steeds actueel

In de romancyclus *Joseph und seine Brüder* van Thomas Mann, die zich voor een belangrijk deel afspeelt in de periode waarin de bijbelse Jozef zich in Egypte bevindt, treft men anekdotes aan die hun gelijke hebben in Egyptische sagen en verhalen. Ook ziet men het verband tussen het verhaal, de periode waarin het werd geschreven en het antisemitisme in de jaren dertig van de vorige eeuw vanwege het nazisme. Op zijn eigen wijze geeft Mann de nationaal-socialisten een stevige veeg uit de pan. Deze tetralogie heeft niets aan waarde ingeboet...

Thomas Mann

Paul Thomas Mann werd op 6 juni 1875 te Lübeck geboren als tweede zoon van senator Thomas Johann Heinrich Mann en de half Braziliaanse Julia da Silva-Bruhns. Tussen 1895 en 1897 werkten Thomas en zijn oudere broer Heinrich kort bij *Das zwanzigste Jahrhundert*, een Duits blad met een antisemitische inslag. Thomas was daar later niet trots op. In 1901 verscheen zijn eerste grote roman *Buddenbrooks* waarvoor hij in 1929 de Nobelprijs voor de Literatuur zou krijgen. Ondanks zijn homoseksuele neigingen trouwde Mann in 1905 met de ranke Katharina (Katia) Pringsheim, dochter van een joodse multimiljonair. Zij kregen zes kinderen van wie de meesten zelf een bekend schrijver of wetenschapper werden. Een jaar na de toekenning van de Nobelprijs reisden Katia en Thomas naar Egypte. 'Mijn man werkte al aan *Joseph* en wilde als het ware een controlereis maken; hij was al eens in Egypte geweest. Op deze reis zijn we de hele Nijl opgevaren, tot Assoean; hij heeft alles bekeken wat hij wilde zien,' aldus Katia in haar boek *Herinneringen aan de tovenaer*.

Buddenbrooks vestigde de naam van Mann als schrijver. Zijn sceptische houding tegenover zijn land na de Eerste Wereldoorlog had een negatieve invloed op zijn reputatie. Tegenwoordig wordt Mann in Duitsland gerespecteerd om zijn grote bijdrage aan de Duitse literatuur. Kenmerkend voor zijn stijl zijn de ironie, de weergaloze taalbeheersing en de minutieuze detailschildering. Zijn oeuvre omvat essays, musicologische en letterkundige studies, novellen en romans. Thomas Mann overleed op 12 augustus 1955 te Zürich; sinds 1956 bevindt zich hier het Thomas-Mann-Archiv. Dit archief herbergt alle boeken die Mann voor *Joseph und seine Brüder* heeft gebruikt. Het *Thomas Mann Jahrbuch*, waarin commentaren en besprekingen in verband met Thomas Mann zijn opgenomen, verschijnt tegenwoordig (Band 23 in 2010) jaarlijks.

Joseph und seine Brüder

Vier boeken waren er nodig om het leven weer te geven van patriarch Jakob en zijn zonen, met in het middelpunt de op een na jongste, Jozef. Mann heeft er met onderbrekingen enige decennia aan gewerkt. Hij was niet van plan om *Joseph und seine Brüder* als een tetralogie te schrijven; op voorstel van zijn echtgenote heeft hij het toch gedaan. Dit verhaal, waarin zijn vrouw liefdevol wordt geportretteerd als Rachel, heeft hij als zijn belangrijkste, zijn beste, zijn liefste en zijn meest essentiële werk beschouwd. De publicatie van het eerste deel viel samen met zijn gedwongen ballingschap uit Duitsland in 1933; Mann voltooidde de reeks in 1943. Ook in de bijbel is het een lange geschiedenis: bijna de helft van het boek Genesis, de hoofdstukken 27-50. Het eerste deel van Genesis krijgt eveneens

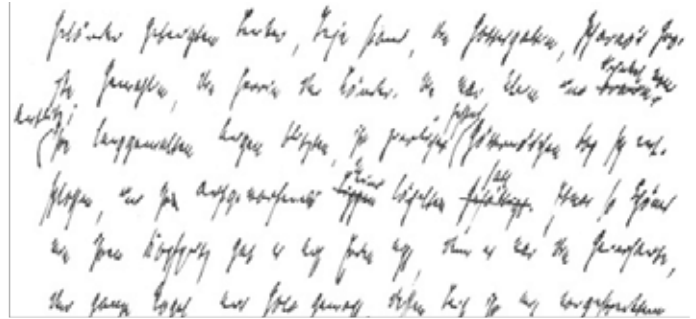
*Thomas Mann:
... gedocumenteerde
vertelling ...*

aandacht: het relaas van de schepping tot en met Abraham. Het verhaal is een psychologische benadering van een bijbelse overlevering en verandert in de handen van Mann van een geloofsverhaal in een mythe over het eeuwig menselijke. Het is het relaas van een zondagskind dat door diep in het stof te bijten carrière maakt en zich ontwikkelt tot een rijp en verantwoordelijk mens. De romancyclus is ook een indringende analyse van de relatie tussen de historie en de mythe. Het gaat om een beslissende periode in de geschiedenis van het Joodse volk, dat in Egypte verzeild raakt en tot slavernij wordt gedwongen. Men ontwaart de band tussen het verhaal, de periode waarin het geschreven werd en het toenmalige antisemitisme vanwege het nationaal-socialisme. Op subtiele en soms ook op ironische wijze geeft Mann de nationaal-socialisten een fikse afstraffing en brengt hij het Joodse volk expliciet op de voorgrond.

Joseph und seine Brüder zou waarschijnlijk op de grote hoop van bijbelse uiteenzettingen zijn terechtgekomen als Mann er zich niet op zijn eigen archaïserende manier om bekommerd had. Hij gaf zich tot taak deze oermythe voor mensen van nu te vertalen. Enerzijds zit hij de gebeurtenissen dicht op de huid; anderzijds houdt hij ironische distantie. De soms erg aanwezige auteur treedt hierbij op als een wetenschappelijk commentator die met uitvoerige uitwijdingen zijn lezers meeneemt naar de tijd van Jozef. Abstract wordt de romancyclus door zijn mythische en politieke benadering niet en evenmin door zijn wetenschappelijke stijl. Door voor te lezen probeerde de verteller Mann uit of zijn nieuwste bladzijden geslaagd waren.

Een aantal oorspronkelijk door Mann geschreven teksten wordt weergegeven in *Das Sonnengeschlecht*, dat in 1993 werd uitgegeven naar aanleiding van de expositie *Joseph und Echnaton – Thomas Mann und Ägypten* in het Egyptisch Museum te Berlijn.

Mann heeft vrijwel zeker inspiratie gevonden in de zogenaamde Amarna-periode van het oude Egypte. Zijn Jozefverhaal speelt zich af tegen het decor van deze bijzondere episode, de

Fragment van een door Thomas Mann geschreven tekst van *Joseph und seine Brüder* uit *das Sonnengeschlecht* van Alfred Grimm (1993)

regeringstijd van Echnaton. Deze farao was rond 1350 voor onze jaartelling aan de macht. Volgens egyptoloog Donald Redford, die een uitvoerige studie heeft gedaan in verband met Jozef, zouden diens lotgevallen mogelijk vijfhonderd jaar eerder hebben plaats gevonden; Thebe was toen al hoofdstad van het rijk.

Mann was goed op de hoogte van de wetenschappelijke inzichten over het Nabije Oosten in de oudheid. Hij had echter niet de kwaliteiten van de deskundige en heeft eens schertsend gezegd dat hij niet meer over iets bepaalds wist dan in zijn boek voorkwam. Volgens de Duitse egyptoloog Jan Assmann was Mann een pionier en een voorloper van de algemene cultuurwetenschap. Manns weergave van het oude Nabije Oosten is mede beïnvloed door Alfred Jeremias' *Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients* uit 1904 en *Die außer-biblische Erlösererwartung* uit 1927. Bovendien las Mann de *Jozeflegende* in de moderne bewerking van een oude Joodse versie van de hand van Micha Joseph bin Gorion, dat onder de titel *Joseph und seine Brüder* in 1917 verscheen. Kennelijk heeft hij ook de titel van dit boek van nog geen honderd bladzijden voor zijn romancyclus overgenomen. Het verhaal wordt bij bin Gorion in beknopte vorm verteld en van Serachs lied staat alleen een soort refrein: "Joseph, mein Oheim, der lebt

noch und ist nicht tot. Über das Land Ägypten ist er Regent.” De romans vragen wel om een uitgebreide annotatie. Er zijn zelfs commentaarboeken geschreven, waarin de lezer bladzijde voor bladzijde kan opzoeken wat een naam of een begrip betekent.

Mann dacht erover na wat het verhaal van Jozefs dood voor Jakob betekend moet hebben. Zijn zoon is immers nooit ouder dan zeventien jaar geworden. Nog altijd is hij voor hem die mooie, dromerige jongen met zijn pronkgewaad aan. En hoe voelen de broers zich over deze gebeurtenis? Ruim twintig jaar lang is Jozef uit hun gezichtsveld verdwenen, al heeft hij wel in hun gedachten rondgespookt. En nu moeten zij hun vader die oude misdaad opbiechten. Hoe zal hij daarop reageren? De auteur laat ze erover peinen, op die licht ironische manier die zijn handelsmerk is. Van het refrein van Serachs lied maakte Mann een heel gedicht en zo werd het bericht aan Jakob van Jozefs herrijzenis psychologisch aannemelijk gemaakt. Maar het is wel een verdraaide waarheid. De hoofdzaak is waar, want de jongen leeft. De figuur van Jozef wordt hierbij weergegeven als een beeldschone knaap, haast goddelijk.

Zijn hele boek door heeft Mann dit oeroude verhaal over Jozef tot leven gebracht. De mythe toont steeds weer geldige waarheden; in een eeuwige cirkelgang komen dezelfde oergegevens terug. Jozef is de Soemerische god Tammoez, de Egyptische god Osiris en vooral ook Jezus van Nazareth, allemaal verbeeldingen van leven dat sterven moet, maar ook sterven dat tot leven leidt. Mann volgt deels de typologische interpretatie van de bijbel die al heel lang in Jozef een voorafschaduw van de Messias heeft gezien. Sigmund Freud merkte dit ook op in zijn *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*.

Tijdens zijn voorbereidingen op de *Jozefromans* voerde Mann een uitgebreide briefwisseling met Arnold Schönberg, zoals beschreven in *Apropos Doktor Faustus*. Uit deze correspondentie blijkt dat hij vanaf 1933 heeft geprobeerd om de filmrechten van *Joseph und seine Brüder* te verkopen. In de jaren dertig componeerde Schönberg de (incomplete) opera *Moses*

und Aron die gezien kan worden als een poging de problemen van de Joden in de moderne wereld onder ogen te zien. Deze opera met als hoogtepunt de Dans om het Gouden Kalf speelt zich af in Egypte en is gebaseerd op het bijbelboek Exodus. God verschijnt in deze opera als geest, als een gedachte, die echter door Mozes niet verkondigd kan worden. Dit is analoog aan de figuur van Echnaton in de *Jozefromans*.

Jozef en Egypte

De lezers hebben het allemaal meegekregen. Hoe Jakob, die in de bijbel later Israël wordt genoemd, van zijn vader Izaak de zegen kreeg die deze eigenlijk aan Ezau had willen schenken. Hoe Jakob moest vluchten naar zijn oom Laban. Hoe hij daar na zeven jaar werken eerst diens dochter Lea tot vrouw kreeg en pas daarna in ruil voor nog eens zeven jaar werk de door hem beminde Rachel. Hoe Rachel hem eindelijk twee zonen schonk, Jozef en Benjamin, en hoe zij bij de geboorte van de laatste de dood vond. Hoe lievelingszoon Jozef door zijn vader boven alle anderen werd bemind en van hem een pronkgewaad kreeg. Hoe Jozef zijn halfbroers tot het uiterste tergde met zijn even naïeve als arrogante zelfverzekerdheid over zijn uitverkiezing met zijn dromen waarin iedereen voor hem boog. Dat komt hem duur te staan.

Op zekere dag wordt Jozef door Jakob vanuit de Hebronvallei erop uitgestuurd om te kijken hoe het zijn broers vergaat die op dat ogenblik de kudde zouden hoeden bij Sichem. Jozef treft hen daar echter niet aan; iemand vertelt hem dat ze op weg zijn naar Dotan. Jozef gaat zijn broers achterna; zij zien hem al van ver. Nog voordat hij hen heeft bereikt hebben ze een plan gesmeed om hem te doden. Dat gaat Ruben echter veel te ver. Ze overmeesteren Jozef wanneer hij hen in zijn pronkgewaad komt opzoeken en bergen hem voor drie dagen levend op in een droge put. Juda stelt voor hem te verkopen aan een langs trekkende karavaan, waardoor hij zijn leven redt. Kennelijk is Juda een instrument in de lotswendingen die in de toekomst plaatsvinden. Ze verkopen Jozef voor twintig zilverstukken

Het verhaal van Chnoem en de zeven magere jaren, zoals is te lezen op de Hongersnoodstele op het eiland Sehel, nabij Assoean - Egypte

aan voorbijtrekkende Midianitische kooplieden die met een karavaan onderweg zijn naar Egypte.

In Egypte heeft Jozef gaandeweg succes, in het begin echter steeds onderbroken door tegenslagen. Als slaaf van Potifar, commandant van farao's lijfwacht, klimt hij op tot major domus. Jozef weerstaat de verleidingspogingen van de vrouw van Potifar maar komt door haar toedoen in de gevangenis. Papyrus D'Orbiney, uit de dertiende eeuw voor onze jaartelling, verhaalt De geschiedenis van twee broers. Hierin wordt in het oude Egypte een nauwgezette jonge man vals beschuldigd van

een voorstel tot overspel met de vrouw van zijn oudere broer, nadat hij eigenlijk haar avances had afgeslagen. Dit relaas lijkt veel op het verhaal van Jozef en de vrouw van Potifar.

Toch vergaat het Jozef goed, hij weet steeds vertrouwen te winnen en wordt een soort assistent-directeur van de gevangenis. Daar komen ook twee belangrijke hovelingen terecht, de schenker en de bakker. Jozef verklaart de dromen van beiden, die ook weldra precies zo uitkomen. De schenker komt spoedig vrij en de bakker wordt opgehangen. De schenker zal later nog een belangrijke rol spelen om Jozef als droomuitlegger naar het hof van de farao te halen. Aan droomuitleggingen werd toentertijd in het oude Egypte veel waarde gehecht.

Sommige theologen en egyptologen beschouwen de droomstele tussen de voorpoten van de Sfinx van Gizeh als een bewijs dat Thoetmosis IV de farao was van wie Jozef volgens de Bijbel de dromen verklaarde. Het zou aantonen dat Thoetmosis een dromer was en een persoonlijke speurtocht naar de betekenissen van zijn dromen zou houden. De Sfinx van Gizeh stond symbool voor Re-Herachte, de zonnegod. Deze god zou Thoetmosis IV in een droom hebben gevraagd om hem van al het zand te ontdoen dat hem bijna had bedolven. Als dank hiervoor zou Thoetmosis dan farao worden. Thoetmosis IV heeft net als alle farao's uit deze achttiende dynastie, uitgezonderd zijn kleinzoon Echnaton, geresideerd in Thebe.

Vertrouwelingen aan het hof waren belangrijk voor de heersers. Zij vonden het veiliger om op gelovige vreemdelingen te vertrouwen in plaats van op hun eigen mensen; deze zouden kunnen worden verleid om te rebelleren. Correspondentie via Amarna-kleitabellen uit de tijd van de farao's Amenhotep III en Echnaton, gericht aan ene Yenhamu, die de titel waaierdrager van de koning droeg, getuigt hiervan. Yenhamu schijnt een belangrijke positie aan de hoven van voornoemde farao's te hebben bekleed. Een dergelijke positie is vergelijkbaar met die van Jozef. Zowel Yenhamu als Jozef, beiden hebben een Semitische naam, werden belast met de distributie van voedsel. Volgens het boek *Stranger in the Valley of the Kings* van

Ahmed Osman is Jozef dezelfde als de Egyptenaar Yuya. Yuya's dochter Teye was de eerste vrouw van Amenhotep III en mogelijk de moeder van Echnaton. De mummie van Yuya werd in 1905 gevonden in de Vallei der Koningen en ligt nu in het Egyptisch Museum in Caïro. Egyptologen hebben vaak opgemerkt dat de lichaamsvormen van Yuya buitenlands aandoen. Bovendien is het de enige mummie waarvan bekend is dat de handen niet over de borst liggen in de gebruikelijke houding van de god Osiris. Toen Jozef was overleden werd zijn lichaam gebalsemd en in een kist gelegd, in Egypte. Genesis vermeldt dat Jozefs botten op zijn verzoek zouden worden meegenomen naar het beloofde land; het was Mozes die tijdens de Exodus de beenderen heeft meegenomen.

Uiteindelijk brengt Jozef het tot onderkoning, een onder veel farao's voorkomende zeer belangrijke functie. Hij beseft dat hij een dienaar is en dat hij een instrument is geworden van een oneindig grotere macht, zoals naar voren komt in de droomuitleg aan de farao: God geeft de farao zijn bedoeling te kennen en Jozef is alleen maar de doorgever. Opnieuw was zijn lot bepaald door dromen: God toonde hem de komende vette en magere jaren en de farao gaf hem toen de opdracht Egypte te redden door in de vette jaren te sparen voor de magere. Jozef kreeg van de farao een andere naam: Zafenath-paaneah, dat in het Hebreeuws redder van de wereld betekent. Hij huwde Asenath, de dochter van Potifera, priester van On.

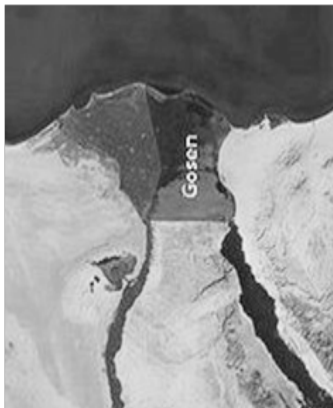
De stad On werd toen als bakermat van de schepping beschouwd en was vele eeuwen een belangrijk religieus centrum. Amenhotep – de latere farao Amenhotep IV, die zijn naam veranderde in Echnaton, zou hier door priesters zijn onderwezen. Het was deze 'ketter' Echnaton die rond 1350 voor onze jaartelling een monotheïstische religie begon. Deze religie, gebaseerd op de god Aton, was al aan het begin van de achttiende dynastie – ongeveer tweehonderd jaar eerder – sluimerend aanwezig. Echnaton verplaatste de hoofdstad van Thebe naar Achetaton, het tegenwoordige Tell el-Amarna. Het verhaal van de vette en magere jaren toont veel over-

eenkomsten met het verhaal van Chnoem en de zeven magere jaren uit de Egyptische mythologie. Dit verhaal staat opgetekend op de Hongersnoodstele, op het eilandje Sehel nabij Assoean. De inscriptie is opgesteld in de tijd van de Ptolemaeën. Volgens deze mythe was er ook in de tijd van farao Djoser uit de derde dynastie een zevenjarige droogte geweest, waardoor hongersnood ontstond. De god Chnoem, verantwoordelijk voor de overstroming, was namelijk boos. Om de god tevreden te stellen vaardigde Djoser een decreet uit waarin de tempel van Chnoem op het eiland Elephantine het gebied Dodekaschoinos ten zuiden van dit Elephantine met alle rijkdommen krijgt aangeboden. De Nijl overstroomde Egypte weer en de rijke oogsten keerden terug.

Als dan de hele bewoonde wereld, inclusief Kanaän waar Jakob in de Hebronvallei vertoeft, door honger dreigt om te komen, kan Egypte voor voedsel zorgen. Na flink wat dagreizen komen ook de broers in Egypte om brood te kopen. Jozef maakt zich aan hen bekend: ik ben de broer die jullie hebben willen ombrengen en die door jullie als slaaf is verkocht. Ga het aan je vader vertellen en breng hem hier; ik ben jullie goedgezind. Jakob weet hier allemaal niets van. De broers hebben hun misdaad door list voor hem verborgen gehouden. Ze zijn indertijd bij hem teruggekomen met Jozefs bebloede pronkgewaad in de handen. Een wild dier had hem zogenaamd aangevallen en gedood. Jakob is blijven rouwen, maar over Jozef werd verder gezwegen. Ineens moet dat zwijgen dan doorbroken worden en het verhaal moet weer verteld worden. Als dank voor Jozefs inzet voor de farao, mochten Jakobs nakomelingen, de Israëlieten, zich vestigen in het land Gosen in de oostelijke Nijldelta. Jozef nodigde daartoe zijn vader Jakob en zijn broers uit hier te komen wonen. De mannen stemden in en stichtten er een nederzetting. Kennelijk heeft Jozef in Egypte een diepe indruk achtergelaten; nog steeds kent men er de Bahr Youssouf, kanaal van Jozef. Dit kanaal verbindt de Nijl met de oase Fayum en was lang geleden een natuurlijke zijtak van de Nijl. Lange tijd kon het volk

van Jakob er zorgeloos blijven wonen, maar op een gegeven moment kwam de macht in Egypte in handen van een farao waarvan de naam niet bekend is. Deze farao zag de Israëlieten als een gevaar voor zijn land. De volwassenen werden als slaven behandeld en waren daarom in Gosen niet meer veilig. Volgens de bijbel was Mozes een afstammeling van Jakob. Na zijn geboorte werd Mozes te vondeling gelegd en kwam terecht als adoptiekind van een dochter van de farao. Toen hij er rond zijn veertigste achter kwam dat ook hij een Israëliet was en dat zijn eigen volk als slaaf werd gebruikt, kwam Mozes in opstand.

In *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* bear-gumentteert Freud dat Mozes een Egyptische Aton-priester was die na Echnatons dood gedwongen werd Egypte te verlaten. Freud meende dat de overgang van polytheïsme

Het land Gosen lag in de vruchtbare Nijldelta

naar Echnatons monotheïsme een vervolg met succes heeft gekregen door toedoen van de bijbelse Mozes. Tevens zegt Freud hiermee dat het monotheïsme geen Joodse maar Egyptische oorsprong heeft, waar de cultus van de god Aton aan ten grondslag ligt. Na Echnatons dood zakte de beweging ineen. Mozes bleef, aldus Freud, overtuigd van de waarheid van het atonisme. Mozes besloot te emigreren en een nieuwe natie te stichten; hij nam de Joodse stammen mee uit Egypte en onderwees hen via tolk Aäron in het monotheïstische geloof. Voor deze theorie bestaan geen historische bewijzen, zegt Assmann, maar een verband tussen Egypte en het bijbelse monotheïsme is wel aan-nemelijk. Opmerkelijk in dit verband is, dat een hymne voor

de god Aton een opvallende gelijkenis vertoont met de bijbelse Psalm 104.

Met de persoon van Jozef wordt een grote overgang aangekon-digd. Hij was het die als eerste in de familiegeschiedenis de sprong heeft gemaakt van herdersjongen naar een politieke functie waarin het beleid op lange termijn centraal stond.

Vanuit die positie leidde hij de familie van Jakob uit de anoni-miteit van de steppen binnen in de politieke geschiedenis, die met het bijbelboek Exodus in volle omvang wordt voortgezet. De familie van Jakob neemt als het ware een sprong in de rich-ting van het worden van het volk Israël.

Nationaal-socialisme

In zijn beginjaren voelde Mann zich sterk verwant met Friedrich Nietzsche, Arthur Schopenhauer en Richard Wagner. Hij probeerde zijn problemen door schrijven de baas te wor-den. Mann deed dit door het parabelsgewijs vertolken van zijn ideeën en in de meer directe vorm van essays. Tot aan de jaren twintig stelde hij zich apolitiek op.

De Eerste Wereldoorlog leidde tot een ommekeer in zijn wereldbeschouwelijke ontwikkeling, van niet politiek geïn-teresseerd tot conservatief democratisch-liberaal. In de nieu-we democratie, hoewel door de westerse geallieerden aan Duitsland opgelegd, zag hij een dam tegen de aanstormende barbarij. Daarmee schaarde hij zich in eerste instantie ook achter de idealen van de Weimarrepubliek.

In de jaren hierna trad Mann steeds meer uit zijn dichterlijk isolement en liet hij zijn conservatieve standpunten geleidelijk varen. Hij keerde zich met dezelfde esthetisch georiënteerde argumenten tegen de rechts-extremistische nazi's als die hij in 1918 in zijn *Betrachtungen eines Unpolitischen* had gebruikt om het Frans-Engelse vooruitgangsgeloof af te wijzen.

De aanslag op Walther Rathenau op 24 juni 1922 maakte diepe indruk op Mann, die een ideaal van humaniteit voorstond gebaseerd op onderling respect, zoals blijkt uit het in 1924 uitgegeven *Der Zauberberg*. Mann zag dat het nationaal-

socialisme een wereld vertegenwoordigde die vervuld was van brute destructiedrang. Zijn afkeer van het nazisme groeide en zijn veelvuldige waarschuwingen werden feller, zoals blijkt uit zijn rede van 17 oktober 1930 Deutsche Ansprache, ein Appell an die Vernunft.

Toen Adolf Hitler in januari 1933 aan de macht kwam, dwong het nieuwe regime Mann zijn land te verlaten met achterlating van veel dat hem dierbaar was. De werken van Mann waren van 1933 tot 1945 in Duitsland officieel verboden. Volgens Jacques van Doorns Duits socialisme – Het falen van de sociaaldemocratie en de triomf van het nationaal-socialisme uit 2007 waren de boeken van Mann echter vrij verkrijgbaar. Uiteindelijk kwam Mann in de Verenigde Staten terecht. Vanaf 1938 ontwikkelde hij zich geleidelijk tot een energiek antifascist, die in toespraken en radiovoordrachten het klassiek filosofische Duitsland stelde tegenover het nationaal-socialisme. Na afloop van de Tweede Wereldoorlog verliet Mann de Verenigde Staten, zonder zich ooit weer in Duitsland te vestigen. Ten slotte ging hij met zijn vrouw en jongste dochter Elisabeth wonen aan het Meer van Zürich in Zwitserland. Hoewel zwaar getroffen door het nazisme, onderkende Mann hoezeer Hitler een Duits fenomeen was. De Totschlagelust van de nazi's was een variant van de fascinatie voor dood en ondergang die ook in zijn eigen werk een prominente plaats heeft.

Tussen 1943 en 1947 schreef Mann Doktor Faustus, zijn analyse van de toenmalige fascistisch-demonische trekken van de Duitse aard: de roman van de Duitse ziel in de gecamoufleerd geschilderde omstandigheden van de twintigste eeuw. Egyptoloog Assmann, die vooral heeft gekeken naar de religieuze en cultuurwetenschappelijke inzichten van de Jozefromans, signaleert daarbij in zijn Thomas Mann und Ägypten ook de antinazistische houding van Mann. Assmann begrijpt dat voor Mann het oude Egypte een alternatief was tegenover het moderne barbaarendom van het nationaal-socialisme en een teken van hoop op een nieuwe humaniteit. Zo beschrijft Mann ook de acceptatie van vreemdelingen en de

humaniteit van de Oudegyptische cultuur.

Na de Tweede Wereldoorlog kritiseerde Mann niet-geëmigreerde antinazistische schrijvers om het feit dat zij gebleven waren. Hoewel dit zijn aanzien zeer schaadde, wordt Thomas Mann tegenwoordig in Duitsland geëerd als een van de grote figuren van de Duitse cultuur.

Arris H. Kramer

Interval

Er is een woord dat vleugels heeft,
nog hoger vliegt dan Icarus,
de hitte van de zon weerstaat
en nooit verloren gaat.

Het is geen letterwoord,
bestaat uit klank en licht –
het oor verneemt een nieuw bericht,
het oog ontwaart een vergezicht.

't Elysium gaat open in een interval,*
twee tonen die mij roepen –
om niet mag ik ontvangen
gestild lijkt het verlangen.

Froukje Giltay

* *het dalend kwart interval, basisgegeven van zowel de prelude nr. 14 uit het Wohltemperiertes Klavier van Bach, als van de Sonatine voor piano van Ravel.*

Barchem juni 2010

Muziekweek

Thema

Muziekweek voor strijkers en pianisten

Datum

di. 12 tot zo. 17 juli

Leiding

**cellist Gé Bartman en
pianist Reynoud Maartense.**

**Praktische
begeleiding**

Bart van der Elst

Deze week is bedoeld voor gevorderde amateur-strijkers en -pianisten, die zich in ensemble-verband in een kamermuziekwerk willen verdiepen. Voorkeur gaat dan ook uit naar reeds bestaande ensembles, zoals strijktrio, -kwartet of pianotrio, -kwartet. Hiervan afwijkende formaties kunnen zich ook aanmelden, bijvoorbeeld combinaties met blazers zoals fluittrio, klarinetkwintet en dergelijke. Men kan zich minimaal als duo opgeven. Elke deelnemer meldt zich individueel aan door invulling van het inschrijfformulier, dat men bij inschrijving ontvangt. Op de aankomstdag wordt de week geopend met een openbaar concert door de cursusleiders. Elke dag zijn er ochtend- en middagsessies. 's Avonds zijn er lezing-recitals: over de solosuites van Bach en over pianoliteratuur van de twintigste eeuw. Ook wordt er een avond gewijd aan poëzie, afgewisseld met muziek. De slotavond (zaterdag) wordt door de deelnemers ingevuld.

Opgave is mogelijk tot 1 juni 2011. De capaciteit van het Woodbrookershuis kan snel bereikt zijn, zeker als zich grotere ensembles aanmelden. Het aantal deelnemers zal tussen de twintig en dertig kunnen bedragen, verdeeld over maximaal acht ensembles. Dit om iedereen voldoende aandacht te kunnen geven gedurende deze vier intensieve dagen. Men wordt verzocht aan te geven welk(e) werk(en) men graag zou zien behandeld, eventueel uit te voeren op de slotavond. Dit bevordert optimale voorbereiding door leiding en deelnemers. Bij eventuele overtekening van de week zal een wachtlijst worden gehanteerd.

Voor informatie: Froukje Burgemeister-Giltay tel. 035 531 61 50
Cellist Gé Bartman studeerde bij de befaamde Carel van Leeuwen Boomkamp, verder bij Anner Bijlsma, Michel Roche en Rotislav Dubinsky. Hij sloot zijn conservatoriumstudie af met het Einddiploma Solospel met onderscheiding. Hij trad op met diverse orkesten en als solist voor radio en televisie. Hij was solo-cel­list van het Gelders Orkest, is nu lid van de Radio Kamer Filharmonie. Hij heeft zich ook op de barokcello gespecialiseerd, en geeft daar­in les tijdens barokcursussen in Duitsland.

Pianist Reynoud Maartense sloot zijn eindexamen solospel af met onderscheiding voor het Franse repertoire bij Maria Stroo. Hierna studeerde hij muziekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam en legde het doctoraalexamen af met onder andere als specialisatie de pianoliteratuur van de twintigste eeuw bij Ton de Leeuw. Als docent piano en repertoirestudie was hij vele jaren verbonden aan het Conservatorium van Amsterdam. Hij treedt regelmatig op in kamermuziekconcerten en maakte talloze radio-opnames met bekende strijkers en blazers.

Kosten

De financiële bijdrage van de deelnemers bedraagt
€ 551,- (eenvoudige slaapkamer) of
€ 756,- / € 711,- (luxe een-/tweepersoonskamer) per persoon.
Dit is inclusief maaltijden (ontbijt, lunch, diner) en onbeperkt koffie en thee.

Zomeracademie

Thema

Met Plato en Kant naar morele helderheid van Susan Neiman.

Datum

ma 18 tot en met vr 22 juli

Inleider

Corrie Haverkort

Waarover?

Wie verlangt er niet naar een betere wereld? Een wereld waar mensen elkaar verstaan en saamhorigheid bestaat. Ieder mens verlangt ernaar de huidige situatie te veranderen met het idee dat het ook beter kan. Dat is een idee dat al in de Verlichting ontstond. Ook fundamentalisten en conservatieven geloven dat het heden dat we ervaren, kan veranderen door ideeën die boven de ervaring uitgaan. En mensen die rechts stemmen hebben net zoveel idealen als mensen die links stemmen. Maar hoe weet je dat wat je denkt en doet 'goed' is? Is hier geloof in het spel, of eigenbelang, of ideologie...? Sinds Plato hebben filosofen zich al met deze vraag bezighouden. Iedere tijd vraagt een eigen bezinning. Neiman pleit in onze tijd voor een herwaardering van het morele denken. In deze zomeracademie wordt hun discours in beeld gebracht.

Waarom?

In de filosofie gaat het erom universele inzichten te verwerven. Dat maakt dat sommigen filosofie als een abstracte, zuiver intellectuele activiteit beschouwen. Niets is minder waar. Iets is universeel als je het persoonlijke kunt overstijgen en jezelf er toch nog in herkent. Filosofie is daarom persoonlijk zonder dat het privé wordt. Liefde voor wijsheid is haar drijvende kracht.

Voor wie?

De zomeracademie is zowel bestemd voor mensen die al zijn ingewijd in de filosofie als voor mensen die geïnteresseerd zijn in het thema van verlangen. Samen bestuderen van originele teksten en bespreken van inzichten staan centraal. Door deze verdiepingsslag is de week ook voor trainers, coaches en docenten waardevol. Het minimumaantal deelnemers is vijftien het maximaal aantal is vijftientwintig.

Door wie?

De zomeracademie wordt geleid door Corrie Haverkort, filosoof en beeldend kunstenaar. Haar boodschap voor deze academie? Filosofie leert ons dezelfde dingen in een ander licht te zien.

Hoe?

Elke dag kent een vaste indeling. Voor het ontbijt wordt de dag begonnen met een meditatieve stilte in een mooie ruimte op de Kalenberg. 's Ochtends wordt een originele tekst van een denker bestudeerd en toegelicht. Na een wandeling, bezinning of rust wordt 's middags aan de hand van opdrachten de bestudeerde tekst verdiept. Hierop volgen reflectie en gesprek. De avonden zijn gevarieerd: van film tot waardendiner en Aristotelisch kaartenspel.

Wanneer?

De zomeracademie begint maandag 18 juli om 11.00 uur en wordt vrijdag 22 juli om 15.00 uur afgesloten.

Kosten

De deelnemerskosten zijn € 667 (eenvoudige slaapkamer) of € 778,- (luxe kamer) per persoon. Dit is inclusief maaltijden (ontbijt, lunch, diner) en onbeperkt koffie en thee.

Deelnameprijs zonder overnachtingen is € 515,-

3 Zomeracademie Muziek Klassiek van nu

Datum ma 18 tot en met do 21 juli
Inleider John Snijders, artistiek
leider Ives Ensemble e.a.

Waarover?

Klassieke muziek is van alle tijden. Van de vroege Middeleeuwen via de klassieke en romantische tijd tot vandaag de dag. Toch blijkt dat de klassieke muziek van nu bij veel mensen tot verbazing en onbegrip kan leiden, op een veel heviger manier dan bij beeldende kunst, theater en literatuur het geval is. Kan muziek ontroeren ook al lijkt melodie en harmonie in de klassieke zin van het woord te ontbreken? Hoe komt het dat de hedendaagse muziek de aansluiting bij het publiek lijkt te hebben verloren? Is dat terecht of is het een kwestie van onbekend maakt onbemind? Hoe lang bestaat hedendaagse muziek eigenlijk al? Hoe verhoudt zich de muziek van nu tot de maatschappij van nu? Hoe verhoudt de nieuwe muziek zich tot beeldende kunst of literatuur? Wat komt er voor musici kijken bij het spelen van de nieuwste muziek? Deze vragen en meer komen aan bod bij de zomeracademie over nieuwe muziek. Tal van componisten, waaronder Stravinsky, Stockhausen, Kagel en Reich passeren de revue.

Waarom?

Muziek is één van de krachtigste en meest geliefde kunstvormen. Meer kennis en begrip van de klassieke muziek van nu is een grote verrijking van ieders leefwereld en culturele bagage.

Voor wie?

De zomeracademie is bestemd voor iedereen die op welke manier dan ook is geïnteresseerd in muziek en graag meer zou willen weten over de muziek van zijn of haar eigen tijd. Het minimumaantal deelnemers is vijftieng, het maximumaantal is vijftig.

Door wie?

De zomeracademie wordt geleid door John Snijders, pianist en artistiek leider van het Ives Ensemble. Verder zijn er gastsprekers zoals beeldend kunstenaar Olphaert den Otter, musicoloog en programmamaker Roeland Hazendonk en Ad 's-Gravesande.

Hoe?

Elke dag wordt een ander onderdeel van de nieuwe muziek belicht en uitgediept: de historie van de nieuwe muziek, de positie in de maatschappij, de relatie met beeldende kunsten. Uiteraard wordt veel gebruik gemaakt van beeld- en geluidsfragmenten. Er wordt uitgebreid aandacht besteed aan de specifieke uitvoeringspraktijk en natuurlijk kan een concert van het Ives Ensemble niet ontbreken. Met werken van (onder voorbehoud) onder anderen Morton Feldman en John Cage. Als afsluiting vindt een forum plaats onder leiding van Ad 's-Gravesande, waarin verder van gedachten gewisseld wordt met de deelnemers. Het uitgebreide programma staat op www.woodbrookershuis.nl

Wanneer?

Aanvang maandag 18 juli om 15.00 uur, afsluiting donderdag 21 juli om 13.30 uur.

Kosten

De deelnemerskosten zijn € 540 (eenvoudige slaapkamer), € 625 (luxe kamer) per persoon. Dit is inclusief maaltijden (ontbijt lunch, diner) en onbeperkt koffie en thee. Deelnameprijs zonder overnachtingen is € 425.

4 Vakantie in het Woodbrookershuis

Datum ma 1 tot za 6 augustus
Gastvrouwen Joke Reints en Marijke Sondorp

Vakantie vieren in het sfeervolle Woodbrookershuis! U kunt volop genieten van alles wat er te beleven is in het huis en in de prachtige omgeving. Van stilte en rust tot gezelligheid en een goed gesprek. U bent natuurlijk vrij uw dagen in te vullen, maar u kunt ook deelnemen aan verschillende middaguitstapjes.

Het Woodbrookershuis ligt in een mooie omgeving in het Achterhoekse landschap vlak bij de Lochemse en de Kalenberg. Er zijn allerlei wandelmogelijkheden in de omgeving, zowel in de natuur rondom de Berkel als door de bossen rondom het huis. Daarnaast zijn de galleries in Lochem zeker een bezoek waard. Of eens heerlijk naar de theetuin van een boerderij? Dat kan, haast om de hoek van het Woodbrookershuis. En wat dacht u van een echt oude stadjes, zoals Borculo of Bredevoort van de boeken? Mocht u zelf geen geschikt vervoer hiervoor hebben, dan komen de gastvrouwen wel met een oplossing. In het dorp zijn fietsen te huur.

We beginnen elke dag na het ontbijt met een stilte. 's Avonds zijn er verscheidene mogelijkheden om samen iets te doen, zoals een lezing over de natuur in de omgeving, een film kijken (met nagesprek), sacrale dans, verhalen vertellen, tekenen en schilderen, enz. Kortom, vakantie in het Woodbrookershuis in Barchem is genieten! Het verblijf is op basis van vol pension met een lunchpakket voor tussen de middag. Er is een mogelijkheid om tegen betaling in het huis te lunchen.

Kosten

€ 475,- (eenvoudige slaapkamer),
€ 550,- (2 pers. luxe slaapkamer),
€ 600,- (1 pers. luxe slaapkamer).
Leden krijgen 10 % korting.

Janusz Korczak

Datum vr 21 tot en met zo 23 oktober
Inleiders Theo Cappon en Hans Götze
Commissie van leiding Froukje Burgemeester-Giltay
tel. 035 5316150 en Cees Otto

Dit weekend is een initiatief van de Vereniging Woodbrookers Barchem en de Janusz Korczak Stichting.

In het algemeen is van Janusz Korczak weinig meer bekend dan dat hij, op de dag van deportatie, met alle tweehonderd kinderen en het personeel van het weeshuis Dom Sierot in Warschau, is omgebracht in Treblinka. Dat de geestelijke erfenis van deze grote persoonlijkheid schatten bevat met betrekking tot onderwijs en opvoeding is nog steeds te weinig bekend. De pedagogische inzichten waarmee Korczak tijdens zijn leven zijn tijd al ver vooruit was, zijn nu, gelegd naast het verschijnsel van de Citotoets, actueler dan ooit.

In dit weekend wordt veel tijd besteed aan inbreng van de deelnemers. Er wordt van hen gevraagd te reflecteren over hun jeugd en opvoeding. En hoe voedt men nu zelf de eigen kinderen op? We gaan proberen, aan de hand van Korczaks ervaringen en visie, een standpunt in te nemen ten opzichte van de groeiende diversiteit in onze samenleving. Ook de huidige situatie van de kinderrechten in Nederland in het licht van het Internationaal Verdrag Kinderrechten komt aan de orde. Welke consequenties heeft dit verdrag voor ons land?

Het weekend begint met de ontvangst van de deelnemers vanaf 17.00 uur. Na soep met broodjes (18.00 uur) beginnen we met een rondje kennismaken en een aantal praktische mededelingen. Daarna begint het programma officieel met een algemene inleiding over leven en werk van Korczak. Op zaterdagochtend gaat het over Korczaks humanistisch mens-

beeld en zijn pedagogiek. De film *Wie luistert er nu naar een kind?* wordt vertoond. De zaterdagmiddag wordt besteed aan persoonlijke levensverhalen die te maken hebben met autonomie en afhankelijkheid. We vragen ons af: welke volwassene of leeftijdgenoot speelde een positieve rol in mijn leven?

We maken kennis met de *Circle of Motivation and Upbringing*, gebaseerd op de Indiaanse opvoedingstraditie. Op zaterdagavond wordt de film *De Japanse levensles* vertoond, een documentaire over een onderwijzer die het harde onderwijsklimaat van Japan doorbreekt, de kinderen gelukkig maakt en de school aantrekkelijk voor hen. De film ademt de geest van Korczak...

Zondagochtend is er een afsluitend programma rond de vraag: *Hoe houd je van een kind in 2011?* (Een van de bekendste boeken van Korczak heeft als titel *Hoe houd je van een kind.*) Boeken van en over Korczak en materiaal van de Korczak Stichting zullen tijdens het weekend in ruime mate voorhanden zijn. De meeste bibliotheken hebben boeken van Korczak beschikbaar.

Hans Götze deed de opleiding POST HBO speltherapie. Hij is werkzaam in de jeugdhulpverlening, als leidinggevende in de kinderopvang en als speltherapeut. Tevens is hij betrokken bij de Landelijke Training Aanpak Kindermishandeling (LTAK). Theo Cappon studeerde landbouwwetenschappen. Na een studie pedagogiek stapte hij in 1978 over naar de pedagogische academie te Haarlem. In die periode 'ontmoette' hij Janusz Korczak en begon zich in te zetten voor de Janusz Korczak Stichting. Vanaf 1989 is hij voorzitter van deze stichting.

Prijzen	Leden	Niet-leden
Eenvoudige kamer	€ 250,-	€ 275,-
2-persoons luxe kamer	€ 275,-	€ 300,-
1-persoons luxe kamer	€ 300,-	€ 325,-
Deelname zonder overnachting	€ 205,-	€ 225,-
Nieuwkomers krijgen een eenmalige korting van 25 %.		

Hermes Herboren

Een megasprong in onze kijk op wereld en leven

Datum **vr 9 tot en met zo 11 december**

Inleider **Maarten Zweers**

Commissie van **Froukje Burgemeester-Giltay**

leiding **(tel. 035 53 161 50) en Bart van der Elst,**
(tel. 0343 41 30 39)

Hermes was de bode der goden. In een materialistisch wereldbeeld is voor de 'geestbode' echter geen plaats. Maar de tijdgeest verandert razendsnel. Steeds meer mensen gaan op zoek naar nieuwe levensuitgangspunten, waarbij het verlangen groeit om het begrip bewustzijn een wezenlijke rol te kunnen toebedelen. Wetenschap en religie zijn de twee uiterste gebieden waarop de mens naar waarheid en zingeving zoekt. Op beide terreinen hebben zich de laatste eeuw vergelijkbare ontwikkelingen voltrokken. Absolute uitgangspunten worden verlaten, objectiviteit blijkt betrekkelijk en het bewustzijn van het individu wordt steeds belangrijker. De kwantummechanica heeft aangetoond dat de waarnemer invloed heeft op het waargenomen. De relativiteitstheorie laat zien dat tijd en ruimte niet absoluut zijn en iedereen zijn eigen klok en meetlat met zich draagt. De dogma's van de kerk hebben hun greep op de gelovigen verloren. Zij zoeken vanuit hun eigen bewustzijn individueel verder. Ook in wetenschappelijke boeken verschijnt het begrip bewustzijn meer en meer. In feite is er sprake van een grote omwenteling, zoals ook in onze gehele samenleving. Aldus Herman Wijffels, met toestemming van Maarten Zweers en vervolgens geciteerd.

In zijn presentatie Hermes Herboren toont Maarten Zweers op logische en samenhangende wijze aan hoe bewustzijn, religieuze thema's, natuurwetenschappelijke ontdekkingen van de laatste eeuw en vele psychologische thema's, zoals het wezen van inspiratie en het paranormale, een diepe samenhang vertonen. Met een groot aantal voorbeelden uit de muziek en de symfoni-

sche literatuur illustreert hij hoe vele van deze gedachten hun uitgangspunt hebben of terug te vinden zijn in de symboliek en vormgeving van deze werken.

Maarten Zweers heeft een internationale ervaring van meer dan dertig jaar in het geven van voordrachten over de symboliek en de betekenis van tal van grootse muziek- en theaterwerken voor onze tijd.

Met zijn Hermes Herboren heeft Maarten Zweers een imposant en intrigerend werk geleverd. Het is de culminatie van jarenlange intensieve studie van de grote muzikale en literaire meesterwerken van onze cultuur en de daarin verscholen wijsheden over wereld en leven. Op basis van de stelling dat al het bestaande zijn pendant heeft in de niet-materiële wereld, die van het bewustzijn, werkt hij via logische redenering een alomvattende theorie over de aard van het leven uit. Wetenschap en religie vinden daarin beide hun logische plaats. Oude mystieke wijsheden en het innerlijke leven van mensen krijgen een rationele verklaring. Zweers schetst een revolutionair wereldbeeld dat ons aldus kan helpen de doorbraak te maken naar een nieuwe tijdgeest.

Hermes Herboren is een uniek document naar vorm en inhoud. De doorleefde voordracht en de vele muzikale fragmenten die de thematiek treffend illustreren maken ook het beluisteren van de negen CD's tot een belevenis voor hoofd en hart, zo meent Wijffels

De cursus begint op vrijdag om 18.00 uur met een eenvoudige maaltijd. De voordracht vangt aan om 20.00 uur en zal gedurende de daarop volgende ochtenden en middagen worden voortgezet. Zaterdagavond wordt een film vertoond. Zondag sluiten we af met een lunch.

Prijzen	Leden	Niet-leden
Eenvoudige kamer	€ 350,-	€ 375,-
2-persoons luxe kamer	€ 375,-	€ 405,-
1-persoons luxe kamer	€ 400,-	€ 425,-
Deelname zonder overnachting	€ 305,-	€ 325,-
Nieuwkomers krijgen een eenmalige korting van 25 %.		

Voor hen die voor het eerst kennismaken met 'Barchem'

Waar komt de Vereniging Woodbrookers Barchem vandaan en wat doet zij nu? Een aantal studenten in de theologie maakte in het begin van de vorige eeuw kennis met het studiecentrum Woodbrooke van de quakers, in Selly Oak bij Birmingham in Engeland. De open spirituele sfeer maakte zo'n indruk op deze studenten, dat zij bij terugkeer in Nederland deze sfeer ook hier wilden creëren en ondergaan in, zoals men het vroeger uitdrukte 'oprecht verlangen naar God'. Vanuit dit verlangen werd in 1908 de Vereniging van Woodbrookers in Holland opgericht. In 1912 werd aan de vereniging een groot stuk land op de Kalenberg in Barchem geschonken. Daar werd op de heuvel een lezingzaaltje gebouwd, later de Kapel genoemd. Vervolgens kon in 1924 het Woodbrookershuis worden gebouwd. De vereniging is zich in de loop der jaren steeds blijven bezinnen op haar doelstellingen. Sinds 1977 bestaat de vereniging onder de huidige naam: Vereniging Woodbrookers Barchem. Zij wordt gedragen door leden van diverse gezindten, maar zij voelen zich allen verbonden door de doelstelling van de vereniging:

'Door onderlinge ontmoeting, in een geest van openheid, religieuze verbondenheid en maatschappelijke betrokkenheid, bij te dragen aan persoonlijke verdieping en aan bezinning op de maatschappelijke verantwoordelijkheid.' (art. 2 van de statuten van de vereniging). Deze doelstelling wordt nagestreefd door het organiseren van cursussen en bijeenkomsten. De sfeer in een cursus wordt gekenmerkt door een ondogmatische houding en een grote openheid. Barchem is dan ook vooral een ontmoetingsplaats. In de geschiedenis is het Woodbrookershuis bijvoorbeeld ook een vrijplaats gebleken voor veilig overleg zonder publiciteit. Er komen mensen die elkaar al jaren kennen, maar nieuwelingen voelen zich al snel thuis. De quakers kennen het gebruik van de 'stilte'. Onze vereniging heeft dit overgenomen en acht dit een wezenlijk element van de geest van Barchem. In de cursussen is dan ook de ochtendstilte opgenomen. Rond 9 uur gaan we te voet door het bos naar de Kapel op de Kalenberg. De stilte wordt ingeleid door een tekst of muziek, waarna we proberen los te komen van onze

dagelijkse beslommeringen om voeling te krijgen met de diepere dimensie in onszelf en dat wat ons daarin met elkaar verbindt. Deelname aan de ochtendstilte is uiteraard vrijwillig. Er is een website waarop meer informatie over de vereniging is te vinden: www.woodbrookers.nl

Wat kunt u in Barchem verwachten?

Het Woodbrookershuis ligt in een fraai bosgebied in Barchem (bij Lochem). In het hoofdgebouw bevinden zich diverse cursusruimtes, een bibliotheek en een restaurant. Hieraan is enkele jaren geleden een nieuwe vleugel gebouwd met achttien kamers met modern comfort, waaronder vijf tweepersoonskamers, alle met douche en toilet, deels parterre en deels op de eerste verdieping gelegen. Eén kamer in dit slaappedeelte van het hoofdgebouw is toegankelijk voor rolstoelgebruikers. Ook is er een lift naar de eerste verdieping. Indien u gebruik wilt maken van zo'n kamer, reserveert u dan tijdig! Verder zijn er vier slaaphuisjes die op minder dan honderd meter afstand van het hoofdgebouw liggen. De eenpersoonskamers hebben elk een douche; in het slaaphuisje met de tweepersoonskamers bevinden de douches zich in een centrale ruimte. Een huishoudelijke staf verzorgt het verblijf en de maaltijden. Als men een dieet moet houden of vegetarisch wenst te eten, dient dat te worden opgegeven bij de aanmelding. Maakt u gebruik van thuishulp en hebt u hiervoor een indicatie, dan mogen de thuiszorginstellingen in de omgeving van Barchem u dezelfde hulp ook verlenen. U moet dit wel zelf aanvragen en graag bij de reservering vermelden, evenals andere relevante medische bijzonderheden. Zo nodig neemt de administratie hierover contact met u op. Elke cursus heeft een commissie van leiding, een of meer mensen die aanspreekbaar zijn op vragen van deelnemers. Zij bewaken onder meer de tijd, begeleiden eventuele inleiders, verzorgen de stilte.

Het minimum aantal deelnemers (met inbegrip van zo'n commissie van leiding) is vijftien. Zijn er minder dan zal de cursus, uitzonderingen daargelaten, niet doorgaan. In het algemeen kent het programma drie dagdelen: 10.00 tot 12.00 uur, 15.00 tot 17.00 uur en

19.30 tot 22.00 uur. In cursussen die langer duren dan een weekend wordt meestal een vrije middag gepland. Een weekendcursus begint op vrijdagavond. Vanaf 18.00 uur is men welkom. Het is gebruikelijk dat er dan soep en broodjes zijn. Het eigenlijke programma begint meestal om 19.30 uur. In de regel eindigt de cursus op de zondagmiddag na de lunch of na de thee, bepaald door de commissie van leiding.

Prijzen en annulering

De prijzen voor deelname worden zo laag mogelijk gehouden. De prijzen zijn dan ook niet altijd kostendekkend. Mocht u niettemin financieel onvoldoende draagkrachtig zijn voor het betalen van de cursusprijs dan kunt u tegelijk met uw aanmelding, vertrouwelijk gericht aan de administratie, een korting vragen. Deze korting geldt voor alle aangeboden cursussen, inclusief de vakantieweken (de korting mag voor maximaal twee cursussen per jaar worden aangevraagd). U kunt ook een hoger bedrag overmaken, waardoor eveneens minder draagkrachtigen in staat worden gesteld deel te nemen. Men geeft zich op voor een cursus per mail, per post of per telefoon, onder vermelding van het cursusnaam en door een gedeelte van de cursusprijs ad € 12,50 als inschrijfgeld te storten op postgiro 93.00.00 van de penningmeester van de Vereniging Woodbrookers Barchem, te Barchem. Het aanmeldingsadres voor cursussen is: Vereniging Woodbrookers Barchem, Administratie Cursuswerk Antwoordnummer 1005 7244 ZX Barchem

In verband met de annuleringsregeling moet een maand van tevoren worden beslist of een cursus kan doorgaan. Wij vragen u dan ook met klem u tijdig op te geven. Na betaling van uw inschrijfgeld krijgt u een bevestiging van uw inschrijving. Indien de cursus volgeboekt mocht zijn, wordt u op een reservelijst geplaatst, tenzij u er de voorkeur aan geeft u terug te trekken of voor een andere cursus te kiezen. Het resterend cursusgeld dient u uiterlijk twee weken voor de aanvang van de cursus op dezelfde wijze te voldoen. Mocht u zich – na inschrijving – terugtrekken, dan gelden de volgende regels:

- Meer dan twee weken voor het begin van de cursus: het overgemaakte cursusgeld wordt teruggestort onder inhouding van € 12,50 aan administratiekosten.
- Kortere dan twee weken voor het begin van de cursus: de helft van het cursusgeld wordt teruggestort.
- Blijft men zonder opgaaf van redenen weg, dan is het volledige cursusgeld verschuldigd.
- Als de cursus door de vereniging wordt geannuleerd (bijvoorbeeld wegens ziekte van een inleider) dan worden de reeds gestorte bedragen terugbetaald.

Wij wijzen u erop dat u zich met een doorlopende reisverzekering bij de Postbank – de z.g. Blue Travelpolis – voor een luttel bedrag kan verzekeren tegen de kosten van uw annulering.

Premie voor snelle beslissers

Indien u zich uiterlijk drie maanden vóór de aanvang van een cursus opgeeft – uiteraard met gelijktijdige overmaking van het inschrijfgeld – wordt het inschrijfgeld in mindering gebracht op de cursuskosten. Trekt u zich later terug, dan kan vanzelfsprekend dat inschrijfgeld niet met de korting verrekend worden. Deze regeling heeft tot doel een snelle opgave voor de cursussen te stimuleren.

Variatie in cursusprijzen

Sinds de ingebruikneming van de nieuwe vleugel is er meer variatie in de cursusprijzen. Bij elke cursus is het eerste bedrag de prijs per persoon bij overnachting in een slaaphuisje; het tweede bedrag is de prijs per persoon bij overnachting in een tweepersoonskamer in de patiovleugel; het derde bedrag is de prijs per persoon bij overnachting in een eenpersoonskamer in de patiovleugel. Bij overnachting met ontbijt buiten het Woodbrookershuis wordt € 30,- p.p.p.n. minder gerekend. De verschillen in prijzen van diverse cursussen vinden verder hun oorzaak in de duur van de cursus en in de uiteenlopende honoraria van de cursusleiders. De prijs voor leden van de vereniging is altijd lager dan voor niet-leden. Wie voor het eerst deelneemt aan een cursus van de vereniging krijgt een korting van 25% op de cursusprijs.

Aanwinsten bibliotheek

Naslag van	Trommius, A. Nederlandse Concordantie van de Bijbel; 10e grondig herziene druk.	235.8 - Oosterhuis, H.	Bid om Vrede.
120 - Hermsen, J.	Stil de tijd; pleidooi voor een langzame toekomst.	235.8 - Oosterhuis, H.	Mensen voor dag en dauw.
157.4 - Steiner, R.	Hoe verkrijgt men bewustzijn op hogere gebieden?	236.6 - Berkelbach van der Sprenkel, S.F.H.J.	De Kerk. Brief aan de Efeziërs.
157.4 - Steiner, R.	Wahrpruchworte; Anthroposophischer Seelenkalender.	245.5 - Unamuno, M. de	St.Manuel Bueno; Martelaar.
180 - Banning, W.	Wat dunkt U van de Mens? - Ruimte om op adem te komen; bezinning over spiritualiteit.	245.6 - Bomans, G. en van der Van der Plas, M.	In de kou; Godfried Bomans en Michel Plas over hun roomse jeugd.
226.4 - Drijvers, P. en Hawinkels, P.	Job	251 - Banning, W.	Het Vrijzinnig Protestantisme op de Tweesprong.
230.3 - Kuitert, H.M.	Zonder geloof vaart niemand wel; een plaatsbepaling van christendom en kerk.	251.1 - Kuiper, E.J. en Van Leeuwen, Th.M.	Als een vuurbaken; teksten over functie van belijdenissen naar remonstrants inzicht.
230.3 - Bie, H. de	De Graaf, Mr. A. Waardig zoon van het "Réveil";1867-1945.	309 - Lemaire, T.	De val van Prometheus.
232.4 - Houtepen, A.W.J. en Steendam, H	Uitzien naar God; perspectieven aan de secularisatie voorbij.	310 - Banning, W.	Om Mens en Menselijkheid in Maatschappij en Politiek.
232.5 - Banning, W.	Goed en kwaad naar Christelijk besef	318 - Banning, W.	Machten en mensen; bijdrage tot een bezinning op mogelijkheden en gevaren van menselijk leven in de technische maatschappij.
234 - Guardini, R. over	Bron van levend water; beschouwingen de geest van de liturgie.	800 - Keilson, H.	In de ban van de tegenstander.
		866 - Poortman, E.B.A.	Want Uw licht komt; overdenkingen in het kerstgetijde.
		875 - Haft, K.	Ken u in mijn klacht; psalmbewerkingen.

Wie de Vereniging Woodbrookers Barchem een warm hart toedraagt, kan ons werk steunen met een legaat of erfstelling.

Daartoe kan van de navolgende gegevens gebruik worden gemaakt:
De Vereniging Woodbrookers Barchem is een zelfstandige rechtspersoon.
Het maken van een legaat of erfstelling geschiedt bij testament.

Een beschikking ten behoeve van de Vereniging Woodbrookers Barchem kan bijvoorbeeld luiden: 'Ik legateer, vrij van rechten en kosten, aan de Vereniging Woodbrookers Barchem een bedrag van Euro'

Het is mogelijk aan een dergelijke beschikking een bepaalde bestemming te verbinden.

Zij die een schenking aan onze vereniging willen doen, kunnen over de vorm waarin dit kan geschieden telefonisch contact opnemen met de penningmeester tel. 0299-655557.

AriePieter Versloot, penningmeester

Colofon

Woodbrookers Cahier

Tijdschrift vanuit het Woodbrookershuis. Verschijnt twee keer per jaar.
Prijs per stuk: € 7,50

Verenigingslidmaatschap

Het lidmaatschap van de Vereniging Woodbrookers Barchem is persoonlijk. Donateurs, aspirant-leden en leden met een minimuminkomen: € 32,50 per jaar, leden € 65,00. Wat meer bijgedragen wordt, beschouwt de vereniging als een welkome gift. Giro 93 00 00.

Administratie

Woodbrookersweg 1, 7244 RB Barchem
Telefoon 0573 44 17 34 (maandag, woensdag en donderdag)
E-mail adm@woodbrookershuis.nl
Website www.woodbrookershuis.nl

Bestuur vereniging

AriePieter Versloot (voorzitter/penningmeester), Wim Dobbe (secretaris), Annemarieke van der Woude, Froukje Burgemeister-Giltay, Bram van der Elst, Annetien Heering, Marijke Sondorp

Redactie Woodbrookers Cahier

Gerlof van Rheenen (GvR), Wouter Lookman (WL)
Redactie-adres: Woodbrookersweg 1, 7244 RB Barchem
Telefoon 0573 44 17 34
E-mail barchem.berichten@woodbrookershuis.nl

Auteurs van dit Cahier

Wouter Lookman,
Arris Kramer

Vormgeving

Tekst & Opmaak

Druk

Van Marle Grafische Bedrijven

WOODBROOKERSHUIS
ONTMOETING EN GESPREK

Persoonlijke verdieping en maatschappelijke betrokkenheid

Rond deze twee kernbegrippen is het cursuswerk in het Woodbrookershuis opgebouwd. Centraal staat wat mensen bezielt en welke keuzes men maakt - privé en maatschappelijk. Het gaat om bezinning én engagement.

Al in 1912 werden hierover cursussen georganiseerd op het landgoed in Barchem, waar kort daarna het Woodbrookershuis verrees. Nog steeds organiseert de Vereniging Woodbrookers Barchem een eigen cursusprogramma. Het accent ligt op levensbeschouwelijke, culturele en maatschappelijke verdieping.